

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1903
99
-214

91. 33

2-44

23 JUN 2005

Հ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

19 NOV 2010

Ա Ն Ա Հ Ի Տ

Հայաստանի Հանրապետության

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԿՐՈՒԹԻՒՆ

Տ Փ Ի Ի Ս
Տպարան Մոխչա Վարդանանյանցի
1903

ամր

00.02.2013

70012

Дозволено Цензурою. 19 Апрелья 1903 г. Тифлисъ.

12945-57

Ա.

Մի ժամանակ Աղւանից աշխարհի թագաւորա-
 նիստ քաղաքը Պարտուն էր, որ այժմ աւերակ է և
 աւոււմէ Բարդա: Դա գտնուումէր այժմեան Գանձակի
 և Չուչայ մէջ տեղը՝ Թարթառ գետի վրա: Այդ-
 տեղ էր Վաչէ թագաւորի հոյակապ ապարանքը իր
 ընդարձակ ծառաստանով՝ որ երկարումէկ ձգւած էր
 Թարթառի ափովը: Այդ հինօրեայ արհեստական ան-
 տառը բնականից գերազանցումէր իր հսկայական
 չինարներով ու բարդիններով, որոնց բարձրութեան
 սոււերի տակ ծածկուումէին քաղաքի նոյն իսկ ամե-
 նաբարձր աշտարակները: Նրա շորս կողմով քաշւած
 ամուր պարիսպը վանդակի պաշտօն չէր կատարում
 բնաւ այն թեթեաշարժ ու արագավազ այծեամների
 ու եղջերուների համար, որոնք այնտեղ խմբերով
 զբօսնելու և խաղալու ազատ ասպարէզ ունէին:

Մէկ անգամ Վաչէ թագաւորի միամօր որդին՝
 Վաչագանը, որ մի նորահաս երիտասարդ էր, պա-
 լատի պատշկամբի վրա կռթնած, նայումէր իրանց
 այդ ծառաստանին: Եղանակը գարնանային էր և ա-
 ռաւօտեան արեաբացին: Աշխարհի բոլոր երգեցիկ
 թռչունները՝ կարծես խօսք մէկ արած՝ հաւաքել էին
 այդ ծառերի վրա, որ մի ընդհանուր նըւագահանդէս
 սարքին և իրար հետ զրոյն: Մինն իր սրինգն էր

փչում, միւսն իր փողը, բայց յաղթանակը խօսողն
 տանում: Սոխակն էր այդ խօսողը՝ բիւլբիւլն Ա. դ.
 նից, սիրահար սրտերի միակ մխիթարիչը: Նա
 սկսումէր նըւագել իր բիրադի քնարը, խնդոյն լու
 էին միւսները, և ականջները սրած՝ նրան էին լս
 և նրա դայլայլիկի բիւրաւոր ելեէջներից դաս առնո
 Մինը սովորումէր նրա ծլըլոցը, միւսը նրա կլկլոց
 մինը շըշըւալը, միւսը սուլելը, և մէկ էլ յանկա
 ամենքը միասին, միախառն ձայնով սերտումէին
 րանց սովորած եզանակները:

Արդեօք սրանց էր ականջ դնում Վաչագա
 այնպէս լուռ, այնպէս ակնապիշ: Ո՛չ... Ուրիշ հող
 ուրիշ ցաւ կար նրա սրտումը. սրանք միայն սաս
 կացնումէին նրա ցաւը և խօը տխրութեան մէջ ձ
 գում նրան:

Այս տխուր մտմտութից հաննց Վաչագանին նը
 մայրը՝ Աշխէն թագուհին, որ այդ պահուն մօտեց
 նրան և մօտը հստելով հարցրեց.

—Վաչիկ, ես տեսնումեմ, որ դու սրտումըդ
 ցաւ ունիս, բայց թարքնումես մեզանից: Որդի, աս
 ինձ, ինչո՞ւ համար ես այդպէս տխուր:

—Մայր, ճշմարիտ ես ասում, պատասխանեց ո
 դին, — աշխարհիս փառքն ու վայելչութիւնը աչքի
 չեն երևում: Ուզումիմ հեռանալ աշխարհիցս, գն
 անապատ: Ասում են՝ Մեսրօպ վարդապետը կրկի
 կել է հացիկ, իր շինած վանքումը միաբանութիւն
 հաստատել, աշակերտներ ժողովել. ուզումեմ ես
 գնալ այնտեղ: Մայր, դու չդիտես, թէ ինչքան լս
 գիւղ է այդ հացիկը: Այնտեղի թէ տղէքը և թէ աղ
 կէքը այնպէս սրամիտ, այնպէս զեղեցիկ են, որ եթ
 տեսնես՝ կըմնաս հիացած:

—Ուրեմն նրա համար ես գնում հացիկ, որ այն-
 տեղ տեսնես քո սրամիտ Անահիտին:

—Մայր, դու ճրտեղից գիտես նրա անունը:

—Մեր պարտիզի սոխակները բերին ինձ այդ
 համբաւը: Սիրելի Վաչիկ, ինչո՞ւ ես մոռանում, որ դու
 Աղւանից թագաւորի որդին ես: Թագաւորի որդին
 կամ թագաւորի, կամ մեծ իշխանի աղջիկ կուզի և ոչ
 թէ մի գեղջիուհի: Վրաց թագաւորը երեք աղջիկ ու
 նի, կարող ես ընտրել նրանցից որին կամենաս: Գու
 գարաց Բգեշխն ունի մի շատ գեղեցիկ աղջիկ, որ իր
 միակ ժառանգն է, իր հարուստ կալւածների միակ
 տիրուհին: Սիւնեաց իշխանն ունի դարձեալ մի շատ
 սիրուն աղջիկ. վերջապէս մեր հազարապետի Վարսե
 նիկն ինչ պակաս աղջիկ է, — մեր աչքի առջև մեծա
 ցած, մեր ձեռքով կըթւած...:

—Մայր, ես արդէն ասեցի, որ պիտի երթամ
 վանք, բայց եթէ դուք ուզումէք, որ ես անպատճառ
 ամուսնանամ, ապա գիտացէք, որ իմ ուզածը միայն
 և միայն Անահիտն է...:

Այս ասեց Վաչագանը և ամօթից կարմրելով վա
 գեց դէպի պարտէզ, ինչպէս մի ծանր բեռնից ա
 գատւած փախստական գերի...:

Բ.

Վաչագանի քսան տարին նոր էր լրացել: Նա եր
 կայնացել էր իրանց պարտէզի բարդիների նման. բայց
 շատ քնքոյշ, տթոյն և վատառողջ էր: Մանկութիւնից
 կրօնական կըթուլթիւն ստանալով մեծն Միսրօպի ա
 չակերտների մօտ, մտադիր էր իր վարդապետների
 շրջակին հետեիլ — քաշիլ մի վանք, աշակերտներ

պատրաստել և քարոզութեան նըւիրելի: Բայց նրա այդ ձգտումը հակառակ էր իր ծնողաց կամքին, ըստ որում ինքն էր նրանց միակ զաւակը, ինքն էր Ազա-նից թագաւորութեան միակ ժառանգը:

«Որդեակ իմ Վաչագան, ասում էր հայրը շատ անգամ, — դու գիտես, որ իմ յոյսը միայն դու ես, դու պէտք է մեր տան ճրագը վառ պահես, մեր օջաղի յիշատակը՝ կենդանի: Պէտք է ուրեմն ամուսնանաս, ինչպէս որ աշխարհիս օրէնքն է»:

Որդին միայն կարմրում էր հօր այդ առաջարկութիւնը լսելիս և չէր իմանում ինչ պատասխան տայ, ըստ որում ամուսնութեան վրայ նա չէր մտածել և չէր էլ ուզում մտածել: Բայց հայրը նրան հանգիստ չէր տալիս և նոյն առաջարկութիւնը, աւելի գրաւիչ խօսքերով՝ նա անում էր շարաթը մի քանի անգամ: Հօր այդ ստիպումներէից ազատ մնալու և նրան ուշ ուշ տեսնելու համար, ինքն իրան որսորդութեան տըլաւ: Վաչագանը, թէ և զբօսասէր չէր, այլ աւելի սիրում էր շարունակ տանը նստել և կարդալ: Այնուհետև առաւօտները վեր էր կենում շատ վաղ և ընկնում սար ու ձոր և երեկոնները շատ ուշ յետ դառնում: Երբեմն երեք չորս օրով ուշանում էր և ծնօղացը տարակուսութեան մէջ ձգում: Չատ իշխանների որդիք ուզում էին նրան ընկերանալ և նրա հետ միասին ման գալ, բայց ինքը չէր յօժարում: Նա հետը վերցնում էր միայն իր մտերիմ և քաջ ծառային՝ Վաղինակին, որ մի պնդակազմ և քաջառօղջ տղամարդ էր, և իր հաւատարիմ շունը՝ Զանգին, որ թէ և դեռ լակոտ, բայց արդէն մի ահազին գամփռ էր: Սրանց հանդիպող մարդիկը չէին իմանում որ մինը թագաւորի որդին է և միւսը նրա ծառան, ըստ որում երկուսն էլ միևնոյն

հասարակ որսորդի հագուստն ունէին հագած, երկուսն էլ միևնոյն նետաղեղը ունեւրին և լայնաշեղք դաշոյնը կախած գօտիկներէից. միայն պաշարի պարկը Վաղինակն էր կրում: Չատ անգամ իջնում էին գանազան գիւղերում և Վաչագանը, իբրև մի օտար մարդ, ծանօթանում էր գիւղացոց կեանքին, տեսնում էր նրանց ամենօրեայ հոգսերն ու կարիքները, նկատում էր, թէ ովքեր են բարութիւն անում և ովքեր անիրաւութիւն: Յանկարծ շատ կաշառակեր դատաւորներ հեւացնելում էին իրանց պաշտօնից և նրանց տեղ լաւերն էին նշանակում, շատ գողեր բռնւում ու պատժւում էին, շատ նեղութեան մէջ ընկած տներ և համայնքներ օգնութիւն էին ստանում թագաւորից, առանց իմաց տալու: Նրան իրանց նեղութիւնը: Այսպէս մի անեքեղոյթ գորութիւն ամեն տեղ ամեն բան տեսնում էր և հոգացողութիւն անում: Այս տեսնելով՝ ժողովուրդն սկսեց հաւատալ, որ Վաչէ թագաւորը Աստուծոյ պէս իմանում է, թէ ում ինչ է պէտք և ով է պատժի կամ վարձատրութեան արժանի մի բան արել: Էլ ոչ մի տեղ ոչ գողութիւն էր լինում և ոչ մի ուրիշ անարդարութիւն: Բայց ոչ որ չէր իմանում, որ այդ լաւ փոփոխութեան միակ պատճառը թագաւորի որդին էր:

Վաչագանի այստեսակ թափառական ճանապարհորդութիւնը իր համար էլ ունեցաւ լաւ հետևանք: Նա աւելի զըլարթացաւ և առոյգացաւ: Նա սկսեց աւելի ուժեղանալ և ճարպիկանալ՝ քան թէ առաջ էր: Մօտիկից տեսնելով ժողովրդի հոգսերը, նա զգաց թէ ինչքան բարիք կարող է անել մի թագաւոր իր երկրի համար, և սկսեց փոքր առ փոքր ճրգնելու միտքը թողնել: Նրա սրտի սէրն արդէն վառւելու յատկութիւն էր ստացել, հարկաւոր էր միայն

մի առիթ, մի շփումն, որ ցոլային նրա լուսավայլ ճառագայթները. այդ առիթը շուտով վրա հասաւ:

Մէկ օր իրանց սովորական որսորդութեան ժամանակ՝ Վաչագանն ու Վաղինակը հասան մի գիւղ և նստեցին նրա աղբիւրի մօտ որ հանգստանան: Չատ դադրած ու քրտնած էին: Գիւղի աղջկէքը եկել էին աղբիւրից ջուր տանելու և հերթով լցնումէին կուժերն ու փարջերը: Վաչագանը ստատիկ ծարաւել էր: Նա ջուր ուզեց, և աղջիկներից մինը լցրեց փարջը և ուզեց Վաչագանին տալ, բայց մի ուրիշ աղջիկ նրա ձեռքից խլեց փարջը և դարտկեց: Ինքը նորից լըցրեց, բայց էլի դարտկեց: Վաչագանի թուրը ցամաքել էր, և անհամբեր սպասում էր, թէ երբ պէտք է արգեսօք նրան ջուր հասցնեն, բայց մեր անծանօթ աղջկայ հոգը չէր այդ, նա կարծես խաղ էր անում, լցնում դարտկում էր և այդ կրկնեց չորսըհինգ անգամ, միայն վեցերորդ անգամին տարաւ իրան անծանօթ որսորդին տըւաւ:

Վաչագանը երբ որ խմեց և փարջը տըւաւ Վաղինակին, ինքն սկսեց խօսեցնել աղջկանը, և հարցրեց թէ ինչո՞ւ նա իսկոյն չբերաւ ջուրը. չլինի թէ կատակ անել ուզեց կամ բարկացնել: Աղջիկը նրան պատասխանեց.

—Մենք սովորութիւն չունինք մի օտար երիտասարդի հետ կատակ անել, մանաւանդ երբ նա ջուր է ուզում: Բայց անձ ինչ էր իմ միտքը: Ես տեսայ որ դուք դադրած ու քրտնած էք, իսկ այդ վիճակի մէջ սառը ջուրը վնաս է մարդուն, զրա համար ես դիտութեամբ ուշացրի, մինչև գուր մի փոքր հանգստանաք և հովանաք:

Աղջկայ խելօք պատասխանը դարձացրեց Վաչա-

գանին, բայց գեղեցկութիւնն աւելի ևս հիացրեց նրան: Նրա աչքերը խոշոր, թուխ թուխ և վառվառն էին, ունքերը կարծես վրձինով քաշած. դուխը բաց էր և ծամերը փուած թիկունքի վրայ, ճակատը լայն, քիթ ու պոօշը նկարածի պէս: Ոչինչ գարդ ու զարդարանք չունէր. հագուստը մի կարմիր մետաքսէ շապիկ էր, որ նրա վայելչակազմ հասակը ծածկումէր մինչև ոտները և մի ասղնեգօրծած բաճկոնակ, որով կոճկւած էր նրա բարակ մէջքն ու լայն կուրծքը: Ռտքերը բորիկ էին, բայց նոր լըւաղած կաթնադրրի ջրով՝ բամբակի պէս սպիտակին էին տալիս: Այսպէս էր Անահիտի արաաքին կերպարանքը, բայց նրա դէմքի գծադրութեան, նրա աչքերի մէջ մի այնպիսի դրաւիշ զօրութիւն կար, որ իսկոյն կախարդեց Վաչագանին և ապշեցրեց նրան:

—Անունդ ինչ է, հարցրեց Վաչագանը.

—Անահիտ, պատասխանեց աղջիկը:

—Ո՞վ է քո հայրը.

—Իմ հայրը մեր գիւղի նախըջի Աւանն է: Բայց ինչո՞ւ ես ուզում իմանալ, թէ իմ անունն ինչ է, կամ ով է իմ հայրը:

—Ոչինչ հէնց այնպէս հարցնումիմ. հարցնելը հօ մեղք չէ:

—Եթէ հարցնելը մեղք չէ, խնդրեմ գու էլ ինձ ասես, թէ ինքդ ո՞վ ես, որտեղացի ես.

—Սուտ ասեմ, թէ ճշմարիտ.

—Ո՞րը քեզ արժան կը համարես:

—Ի հարկէ, ես արժան կը համարեմ ճշմարիտը, իսկ ճշմարիտն այս է: Որ ես հիմա չեմ կարող ուղիղն ասել, թէ ես ով եմ, բայց խօսք եմ տալիս մի քանի օրից յետոյ յայտնել:

—Չատ լաւ: Չնորհեցէք ինձ փարչը, և եթէ էլի ջուր էք կամենում, բերեմ:

—Ոչ, չնորհակալ ենք. դու լաւ խրատ տըւիք մեզ, այդ կըյիշենք միշտ և քեզ չենք մոռանալ: Անահիտն առաւ փարչը և հեռացաւ:

Գ.

Երբ որ մեր որսորդները ճանապարհ ընկած գընումէին դէպի տուն, Վաչագանը հարցրեց Վաղինակին.

Վաղինակ, դու մեր Բարգուժը տեսած ես սրապէս գեղեցիկ աղջիկ: Վաղինակը պատասխանեց.

—Ես լաւ չընկատեցի նրա գեղեցկութիւնը, իմացայ միայն որ իրանց գիւղի նախըջու աղջիկն է:

—Չես նկատել, բայց լաւ ես լսել: Այդ նրանից է որ քո ականջներն աւելի սուր են քան թէ աչքերը, բայց քո սուր ականջները շատ սխալ են լսում:

—Ո՛չ, սխալ չեն լսում, աղջիկն ինքն ասեց, որ իր հայրը իրանց գիւղի նախըջին է:

—Չատ լաւ, բայց դրանից ինչ դուրս եկաւ. ես կարծումեմ որ այդ հանգամանքը նրա հրաշալի գեղեցկութիւնից ոչ մի մագ չպակեցրեց, և նրա արժանաւորութիւնն աւելի ևս բարձրացրեց:

—Ուրեմն դու երբ որ թագաւոր գառնաս, մի նախըջական շքանշան հնարիր և նրանով բարձրացրու քո իշխաններին:

—Նախըջական նշանն այնքան բարձր է, Վաղինակ, որ կարելի չէ տալ ոչ մի իշխանի: Այդ նշանը կարող են կրել միայն թագաւորներն ու հայրապետները: Գու չգիտէս միթէ, որ այն գաւազանը, որ տըւումէ թագաւորներին և հայրապետներին՝ հովաւկան նշան է:

—Հովաւկան, բայց ոչ թէ նախըջական:

—Հովիւն ու նախըջին ինչո՞վ են գանազանում միմեանցից, եթէ ոչ նրանով, որ հովիւը միայն այժ ու ոչխար է արածեցնում, իսկ նախըջին՝ ամեն ինչ, — ոչխար, այժ, տաւար, գոմէշ, ձի, էշ, ջորի և մինչև անգամ ուղտ: Եւ թագաւորի պաշտօնն աւելի նախըջութեան է նման, քան թէ հովիւի, ըստորում նրա ժողովուրդը միայն ոչխարներից ու այծերից չէ բաղկացած, այլ շատ տեսակ կենդանիներից: Միթէ քեզ յայտնի չէ, որ Աստուած ամենից շատ նախըջիներին է սիրել: Ինչ են կրել Աբրահամ, Մօսէս, Գաւիթ, եթէ ոչ մի մի նախըջի: Ո՞վ էր Աստըծուն աւելի սիրելի, Եսաւը, որ մեզ նման որսորդ էր, թէ Յակօբը, որ նախըջի էր: Իմ կարծիքով նախըջի են կրել աշխարհիս բոլոր արդար մարդիկը, Աբէլից սկսած մինչև այս գիւղի նախըջին, որ այսքան գեղեցիկ ու խելօք աղջիկ ունի:

—Քեզ հետ վիճել կարելի չէ, իշխան. քիչ էլ որ խօսեցնեմ, դու Մեսրօպ վարդապետի քարոզները կը կարդաս գլխիս: Թող գեղեցիկ լինի նախըջու աղջիկը. ասած է «աչքի սիրածը տգեղ չի լինիլ»: Բայց ես կարծումեմ, որ եթէ այդ աղջիկը լինէր մի երկրագործի աղջիկ, դու չէիր ասիլ որ Կայէնը երկրագործ էր, բայց կասէիր «երկրագործ են կրել տաշարհիս բոլոր լաւ մարդիկը, Ադամից սկսած մինչև այս գիւղի երկրագործը, որ մի այսքան սիրուն աղջիկ ունի»:

—Վաղինակ, մի բոպէ թող քո սրախօսութիւնդ և ինձ ուղիղն ասա. Անահիտն է գեղեցիկ, թէ մեր հագարապետի աղջիկ Վարսենիկը:

—Ես կարծումեմ, որ իբրև իշխանուհի՝ հագարապետի աղջիկն է գեղեցիկ, իսկ իբրև նախըջուհի՝

այդ գեղջկուհին. մինը միւսի տեղը չի բռնիլ:

— Բայց սրը կը լինի աւելի խելօք, Անահիտը, թէ՛ Վարսենիկը:

— Ես ոչ մէկի խելքը չեմ չափել, բայց կարծում եմ, թէ՛ Վարսենիկը շատ լաւ գիտէ, որ մեր Թարթառի ջուրը ոչ որի վնաս տրւած չէ, և այդ պատճառով՝ երբ որ դու նրանից ջուր ուզես, նա հարկ չի համարիլ քո Անահիտի պէս նազ ու սազ անել և թուրդ ցամբած թողնել:

— Վաղինակ...

— Հրամայիր, իշխան...

— Վաղինակ, դու ինձ չես սիրում...

— Իշխան, ես հասկանումեմ քո միտքը: Ես տեսայ, որ այդ առասպելական Անահիտի թերթեւերը նետերի պէս ցցեցան սրտիդ մէջ, բայց ցաւումեմ, որ այդ վէրքը քո մէջ պիտի անբժշկելի դառնայ...

Վաչագանն այլ ևս չխօսեց և ընկաւ մի խոր մտածութեան, մի երևակայական աշխարհի մէջ: Լսեց և Վաղինակը: Միայն Զանգին սովորականից դուրս աւելի ուրախ էր թռչկոտում ու խաղում, կարծես մի նոր որսի հոտ լինէր առած:

Դ.

Նախընթաց դէպքից մի քանի օր անցած, թագաւորն ու Վաղինակը երկար խօսակցութիւն ունէին: Խօսակցութեան առարկան Վաչագանն էր:

— Վաղինակ, ասաց թագաւորը, դու մի փոքր երեխայ ևս եղիլ, որ մեր տունն ևս եկել, ես քեզ հարազատ որդու պէս եմ պահել: Այսօր դու ինքդ

որդու տէր ևս և կարող ես գգալ, թէ ինչ է որդեսիրութիւնը: Մեր Վաչագանը քեզ կողօրից չի զանազանում և միայն քեզ է յայտնում իր սրտի գաղտնիքը: Դու պէտք է իմանաս նրա միտքը և յայտնես մեզ, որ մենք մեր ձեռքից եկած հնարը դործ գնենք: Վաղինակը պատասխանեց.

— Հայր թագաւոր, Վաչագանն այնքան գաղտնասպահ է, որ ինձ էլ չի բաց անում իր սիրտը. միայն այս վերջին օրերս ևս նրա մէջ մեծ փոփոխութիւն եմ նշմարում: Ես կարծումեմ որ նա սիրահարւած է Անահիտ անունով մի աղջկայ վրայ:

— Ո՞վ է այդ Անահիտը.

— Դա հացիկ գիւղի նախըջու աղջիկն է:

— Նախըջու...

— Այո՛:

— Այդ նախըջու Անահիտը մի աստուածուհի պէտք է լինի ուրեմն, որ կարողացել է Վաչագանին այդպէս կախարդել և կակղայնել նրա քարացած սիրտը:

— Հայր թագաւոր, ես միշտ փանումեմ այդ աղջկանը, ծիծաղումեմ Վաչագանի վրա, բայց գուր է անցնում իմ աշխատութիւնը, և կարծումեմ որ պիտի գուր էլ անցնի, ըստ որում այդ աղջիկը ճշմարիտ որ մի աստուածուհի է. նրա գեղեցկութիւնը մի հիացք է. իսկ խելքի մասին հրաշքներ են պատմում: Ստումեն՝ գիւղի ծերերը նրա խորհրդին են դիմում ամեն դժար հանգամանքներում: Ոչ մի երիտասարդ նրա քաջութիւնը չունի, ոչ մի օրիորդ՝ նրա ձեռքի ճարտարութիւնը: Նրան անւանումեն «Անտառների թագուհի», ըստ սրում իր հօր նախրից երբ որ մի ապրանք է կորչում կամ գողացւում, նա իսկոյն՝ մի կրակոտ ձի հեծած՝ սար ու ձոր է ընկնում, և որտեղից լինի՝

գտնում բերումէ։ Այս տեղեկութիւնները ես հաւաքել եմ Վաչագանից ծածուկ և ոչինչ չեմ յայտնել, որ աւելի ևս չտարանայ, բայց ինչպէս ես տեսնումեմ, նա առանց այս էլ նրանից ձեռք վերցնողը չէ։ Ես յոյս ունիմ, որ ինքը եթէ ձեզ չյայտնէ, մայր թագուհուց չի թաքցնիլ։

— Եթէ այդպէս է, ես կը յայտնեմ մօրը։ Զնորհակալ եմ, որ ինձ նախապատրաստեցիր քո տըւած տեղեկութիւններով։

Վաղինակը ճշմարիտ որ լաւ նախապատրաստեց թագաւորին։ Նա Անահիտի գովասանքը՝ իր կարծիքով՝ չափազանցութեան հասցրեց աւելի այն մտքով, թէ՛ բան է՝ եթէ որդու կողմից զիջում չլինի, զոնէ ծնօղաց կողմից լինի, որ Վաչագանի մուրազն անկատար չմնայ։ Ահա այս խօսակցութիւնից յետոյ էր, որ մայրն իմացաւ որդու տխրութեան գաղտնիքը։

Ե.

Թագուհին երբ որ իմացաւ Վաչագանի վճռական խօսքը, թէ նա միայն Անահիտին կուզի և ուրիշ ոչ ոքի, յայտնեց թագաւորին, որ իրանց որդին չացիկ գիւղի նախընտրողականն է հաւանել, և պատմեց բոլորը, ինչ որ ինքը լսել էր։ Այս լուրը շուտով տարածւեց ամբողջ պալատի մէջ։ Բոլոր ծառաներն ու նաժիշտներն իմացան։ Միւս օրը ամբողջ քաղաքը գրգռումէր այդ նոր համբաւով։ Գիւղացիք ուրախացան, որ թագուհին իրանցից կըլինի և նրա օրով իրանք շատ բախտաւոր կըլինին։ Մեծ մեծ իշխանները տխրեցան, թէ ինչո՞ւ թագաւորի որդին ռամիկ նախընտրուն իրանցից բարձր համարեց։ Վաճառական-

ները ծիծաղումէին. թէ երևի թագաւորի որդին խելքը կորցրել է, որ փոխանակ հարուստ օժիտով աղջիկ ուզելու՝ մի աղքատի աղջիկ է ուզում։ Պակաս չէին և սրախօս մարդիկ, որոնք այդ առիթով զանազան առասպելներ էին հնարում և պատմում սրան նրան։

Ահա թէ ինչ էին ասում այդ սրախօսները.

— Բարեկ, ասումեն՝ մեր թագաւորի որդին նախընտրու աղջիկ է ուզում, լսել ես...

— Սյուպլէս չէ, սիրելի Սաղօկ, դու սխալ ես լսել։ Այդ նախընտրուն իսկապէս նախընտրելի չէ, տյլ թագաւոր է, բայց որովհետև իր հպատակները բոլորն էլ անասուններ են, այդ պատճառով նրան նախընտրել են ասում։ Հիմա մենք որ յիմար լինինք, միթէ դրա համար պէտք է մեր թագաւորին տաւարած անեանէին։ Մեր թագաւորի խնամացուն մի շատ իմաստուն թագաւոր է. նա իմանում է բոլոր անասունների լեզուն, այդպէս մէկ էլ Սօղօմօն իմաստունն է եղել։

— Ինչ ես ասում. . միթէ անասուններն էլ ունին թագաւոր։

— Ինչո՞ւ ես զարմանում։ Հապա չե՞ս լսել, որ ասումեն՝ մորեխների թագաւորը, օձերի թագաւորը, մրջիւնների թագաւորը, մեղունների թագուհին։ Եւ մարդիկն էլ դեռ այն ժամանակն են սկսել թագաւոր ունենալ, երբ նրանց խելքը անասունների խելքից բարձր չի եղել։

— Ես այդ գիտեմ, բայց չեմ լսած որ տաւարներն էլ ունենան թագաւոր։ Մէկ էլ որ՝ ասենք՝ օձերի թագաւորը օձ է, մորեխներինը՝ մորեխ, բայց տաւարներինը միթէ մարդ է։

— Հապա մարդ որ չլինէր, էլ ինչպէս աղջիկ կունենար, էլ ո՞ւմ կուզէր մեր թագաւորի որդին. երեւի մարդ է, որ աղջիկ ունի, և այն էլ գիտէս, ինչպէս աղջիկ, շատ գեղեցիկ և շատ իմաստուն: Ասում են՝ այդ աղջիկը մարդու չի գնում, և դեռ յայտնի չէ, թէ արգեսք մեր թագաւորի որդուն կուզի թէ ոչ:

— Ի՞նչ ես ասում.

— Հապա դու ինչ ես կարծում...

9.

Թագաւորն ու թագուհին տեսան որ չեն կարողանում Վաչագանի միտքը փոխել, մի երեկոյ խորհուրդ արին և վճռեցին, որ ընդունեն նրա ընտրութիւնը:

Թագաւորն ինքը շատ բարի մարդ էր, նա սրբոտով հակառակ չէր ամենեւին որդու ընտրութեանը: Նա մինչև անգամ ուրախ էլ էր, որ իր որդին բոլոր հպատակներին վրայ հաւասար աչքով է նայում և մէկը միւսից բարձր չի դասում: Նա միայն վախենում էր, թէ մի գուցէ զրանով գոռոզ իշխաններին զրգոէ իր գէմ: Բայց երբ որ իմացաւ թէ գիւղացիք շատ ուրախ են այդ բանին և Անահիտն էլ բարձր համբաւ է ստացել նրանց մէջ, ինքն սկսեց համոզել թագուհուն, որ յօժարի այդ բանին...

Միւս օրը կանչեցին Վաղինակին, յայտնեցին իրանց յօժարութիւնը, և նրա հետ երկու պատուաւոր և իշխան մարդ ևս դնելով՝ մեծամեծ ընծաներով ուղարկեցին հացիկ՝ հարսնախօսութեան:

Երբ որ զրանք հասան նախըջի Առանի տունը, Առանը նրանց սիրով ընդունեց և շնորհաւորեց նրանց

գալը: Անահիտը տանը չէր: Հիւրերը նստեցին սրահումը՝ մի նոր գորգի վրայ, որ Առանը փռեց իսկոյն և ինքն էլ նստեց նրանց կշտին:

Խօսակցութեան նիւթը ամենից առաջ դարձաւ նոր գորգը, որ իր գեղեցիկ նախշերով, գոյների պայծառութիւնով և դործւածքի նրբութիւնով գրաւեց հիւրերի ուշադրութիւնը:

— Այս ի՞նչ հիանալի գորգ է, ասաց Վաղինակը, տանտիկինդ կըլինի գործած անշուշտ:

— Ո՛չ, ես կին չունիմ, ասա հինգ տարի է որ կինս վախճանել է: Այդ գորգը մեր Անահիտի գործածն է, Բայց ինքը չի հաւանում. ասում է՝ իմ ուզածիս պէս չըզուրս եկաւ: Մէկ նորը հինել է, ասա այն ծածկւած ոստայնն է, յոյս ունի, որ այն պիտի իր ուզածի պէս զուրս բերէ:

— Մեր թագաւորի պալատումն էլ չկայ մի այսպիսի գորգ, ասեց իշխաններից մինը, յետոյ դառնալով Առանին՝ աւելացրեց: Չատ ուրախ ենք, որ քո աղջիկն այսքան շնորհալի է: Քո Անահիտի համբաւը մինչև թագաւորի ականջն է հասել: Եւ անմեզ ուղարկել է քեզ մօտ խնամախօսութեան: Թագաւորը կամենում է, որ քո Անահիտը տաս իր մի նուճար որդուն՝ Վաչագանին, որ իր թագաժառանգըն է:

Իշխանն այս առաջարկութիւնն անելով սպասում էր, թէ Առանը կամ չի հաւատալ, կամ թէ՛ սաստիկ ուրախանալուցը՝ վեր կըթռչի տեղիցը: Բայց Առանը ո՛չ այս արաւ և ոչ այն, այլ գլուխը քաշ գցեց և սկսեց ցուցամատը գորգի նախշերով սահեցնել: Նրան այդ մտածութիւնից հանեց Վաղինակը՝ ասելով.

— Ինչո՞ւ տխրեցիր Առանը, երբ որ, մենք քեզ ու-

12945-57

ըախուլթիւն ենք բերել և ոչ տխրուլթիւն: Մենք քո աղջիկը բռնի տանելու չենք: Այդ կախաւած է քո միակ կամքից. եթէ կուզես՝ կըտաս, չես ուզի՛ չես տալ. մեզ հարկաւոր է միայն, որ դու ուղիղն ասես, թէ դու ինչպէս կըկամենաս՝ տալ, թէ չըտալ:

— Իմ պատական հիւրեր, պատասխանեց Առանը, — ես շատ շնորհակալ եմ, որ մեր տէր թագաւորը իր ճոխ պալատի համար իր ծառայի աղբատիկ խըրճիթից մի գարգ է ուղում տանել: Դուցէ այդպիսի մի գարգ, ինչպէս ասեցիք զորդի համար, չկայ նրա պալատի մէջ, բայց ճշմարիտն ասում եմ ձեզ, իմ ձեռին չէ տալն ու չտալը: Ահա կըզայ ինքը, իրան կըհարցնէք. եթէ կըյօժարի, ես ոչինչ չունիմ ասելու:

Տէնց այս խօսակցութեան ժամանակ եկաւ Անահիտը, որ իրանց այգիումն էր եղել, ձեռին մի զամբիւղ խաղողով, դեղձով և տանձ ու խնձորով լիքը: Դուրս տըլաւ հիւրերին, որոնց մասին իրան իմաց էին տըլել, որ քաղաքից եկած իշխաններ են, և զամբիւղը ներս տանելով՝ մէջի եղածը դարսեց մի նոր կլեկած մեծ սինու մէջ, և բերաւ դրաւ հիւրերի առջև: Ինքը գնաց իր ոստայնի մօտ, վեր առաւ նրա երեսից սաւանը և սկսեց շարունակել իր կիսատ թողած գործը: Իշխաններն սկսեցին նայել, որ տեսնեն ինչպէս է գործում Անահիտը, և մնացին ապշած նրա արագաշարժ մատների ճարպիկութեան վրա:

— Անահիտ, ինչո՞ւ ես մենակ գործում, հարցրեց Վաղինակը, — ես լսել եմ որ դու աղջիկ աշակերտներ շատ ունիս:

— Այո՛, ունիմ մի քսան հոգի, պատասխանեց Անահիտը, — բայց որովհետև հիմա այգեկուլթ է, սը-

ձակել եմ: Այստեղ էլ լինին, չեմ բանեցնիլ սրա վրայ: Այս մէկ հատը ես մենակ պէտք է գործեմ:

— Լսել եմ, որ դու քո աշակերտներին կարգալ էլ ես սովբեցնում:

— Այո՛, սովբեցնում եմ. չիմա մեզանում ամեն մարդ պարտական է կարգալ գիտենալ: Այս վերջին օրերս էլի եկաւ ծերունի Մեսրօպը և սաստիկ պատուէր տըլաւ, որ ամեն մարդ կարգալ սովորէ, որ ամեն մարդ ինքը կարգայ աւետարանը և հասկանայ: Չիմա մեր հովիւներն էլ գիտեն կարգալ և միմեանց սովբեցնում են իրանց հօտն արածացնելիս: Այժմ եթէ մեր անտառները պտըտես, բոլոր հաստ ծառերի կեղևները գրոտած կըտեսնես: Անցեալ օրը ես մի ծառի վրա տասը տուն սաղմոս կարգացի: Մեր բերդերի պարիսպները, ժայռերի ճակատները ամխաղրերով լցրել են: Մէկը աւետարանից մի տուն գրում է, կամ այնքան է դրում, ինչքան անգիր գիտէ, յետոյ միւսներն են շարունակում: Ահա այսպէս սար ու ձոր լցել է գրերով:

— Մեր մէջ ուսումն այդչափ տարածւած չէ, ըստ որում մերոնք ծոյլ են, բայց ես յոյս ունիմ, որ երբ քեզ տանենք մեր քաղաքը, դու մեր ծոյլերին արիաջան կըշինես: Մի ըոպէ թող քո գործը, Անահիտ, և եկ այստեղ, քեզ բան ունինք ասելու: Տես, ահա քեզ համար ինչներ է ուղարկել մեր թագաւորը:

Վաղինակն այս ասելով՝ բաց արաւ մի կապոց և նրա միջից հանեց ոսկի վարդարանքներ և մետաքսէ հագուստներ:

Անահիտն այդ բաները տեսնելով՝ ամենեին չյափըշտակեց և շտեսի նման չզարմացաւ, այլ համատ կերպով հարցրեց.

— Գարեկի է արդեօք իմանալ, թէ այդ պատիւն ինչո՞ւ համար է արել ինձ թագաւորը:

— Մեր թագաւորի որդին՝ Վաչագանը՝ քեզ տեսել է աղբիւրին. դու նրան ջուր ես տրւել և նա քեզ շատ հաւանել է: Հիմա թագաւորը մեզ ուղարկել է, որ քեզ նշանենք իր որդու վրա: Ահա այս մատանի է, այս ապարանջան է, այս մանեակ է, սրանք կոճակներ են, մի խօսքով քեզ համար են այս ամենն էլ:

— Ուրեմն իմ տեսած որսորդը թագաւորի որդին է եղել:

— Այո՛:

— Նա շատ լաւ երիտասարդ էր: Բայց արդեօք զիտէ մի որ և իցէ արհեստ:

— Նա թագաւորի որդի է, Անահիտ, նրան ինչ արհեստ է հարկաւոր, ողջ աշխարհի տէրը նա է, ամենքն էլ նրա ծառաներն են:

— Դիտեմ որ այդպէս է, բայց ո՞վ զիտէ, աշխարհք է, այսօրւան ծառաների տէրը, վաղը կարող է ինքը լինիլ ծառայ, թէև նա թագաւոր էլ լինի եղած: Արհեստը մի այնպիսի բան է, որ ամենայն մարդ պիտի գիտենայ, թէ ծառայ լինի, թէ տէր, թէ թագաւոր և թէ իշխան:

Այսպէս որ ասաց Անահիտը, իշխանները մնացին իրար երեսի մտիկ տալիս: Նայեցին Առանին, տեսան որ նա շատ հաւան է աղջկայ ասածին: Յետոյ դարձան Անահիտին ու կրկին հարցրին.

— Ուրեմն դու թագաւորի որդուն չպիտի ուզես միայն նրա համար, որ նա արհեստ չզիտէ:

— Այո՛, և այս ամենը, ինչ որ բերել էք, յետ կըտանէք և կասէք, որ ես իրան շատ հաւանում եմ,

միայն թող ներէ ինձ, որ ես ուխտ եմ դրել արհեստ չը գիտցող մարդու չըգնալ: Եթէ կամենում է, որ ես իր ամուսինը լինիմ, թող նախ և առաջ մի արհեստ սովորի:

Իշխանները տեսան որ Անահիտը հաստատ է իր ասածին, էլ չստիպեցին: Նոյն գիշերը մնացին Առանի տանը: Անահիտը նրանց լաւ հիւրասիրութիւն ցոյց տաւ, և մի թագաւորի հէքիաթ պատմեց, թէ ինչպէս նա շատ արհեստներ է սովորել, յետոյ իր ժողովրդին էլ սովորեցրել և դրանով իր երկիրը շատ հարստացրել: Իշխանները տեսնելով որ ճշմարիտ է Անահիտի ասածը, ամաչում էին որ իրանք ոչ մի արհեստ չգիտեն, միայն Վաղինակն սկսեց պարծանքով ասել, որ ինքը շատ լաւ ոսկերչութիւն գիտէ, թէ նա այդ սովորել է թագաւորի պալատական վարպետից: Միւս օրը վեր կացան գնացին և ինչ որ տեսել լսել էին, մի առ մի պատմեցին թագաւորին:

Թագաւորն ու թագուհին երբ լսեցին Անահիտի վճիռը, շատ ուրախացան, կարծելով թէ Վաչագանը չի ընդունիլ նրա առաջարկութիւնը և ձեռք կըվերցնէ նրանից, բայց երբ կանչեցին իրան և յայտնեցին՝ նա սասց.

— Չատ ուղիղ է ասել Անահիտը. ամենայն մարդ պէտք է մի արհեստ գիտենայ, թագաւորն էլ մարդ է, նա էլ պէտք է գիտենայ մի արհեստ:

— Ուրեմն դու յօժար ես մի արհեստ սովորելու, հարցրեց մայրը:

— Այո՛:

— Բայց ուղիղն ասա, ինչո՞ւ համար ես ուզում սովորել, — արհեստի կարեւորութիւնն զգալով, թէ Անահիտին արժանանալու համար.

—Երկուան էլ . . . ինչո՞ւ թաքցնեմ, պատաս-
խանեց Վաչագանը և հեռացաւ իսկոյն, որ երեսի
կարմրիլը ծածկէ իր ծնօղներէից . . .

Թագաւորը տեսաւ որ որդին յօժար է մի ար-
հեստ սովորելու, խորհրդի կանչեց իշխաններէից մի
քանիսին և նրանք միաձայն վճռեցին, թէ նրան վա-
յելուչ արհեստը լաւ դիպակ գործելն է, որ չկայ ի-
րանց երկրի մէջ և հեռաւոր երկիրներէից են բերել
տալիս շատ թանգ գնով: Մարդիկ ուղարկեցին և խո-
րին Պարսկաստանից մէկ հմուտ վարպետ բերել
տրւին Վաչագանի համար: Մի տարւայ մէջ Վաչա-
գանն այնպէս սովորեց դիպակ գործելը, որ իր ձեռ-
քով նուրբ ոսկեթելից մի բաճկոնացու գործեց Անա-
հիտի համար և Վաղինակի ձեռքով ուղարկեց նրան
ընծայ:

Անահիտը՝ ստանալով այդ ընծան՝ ասաց. հիմա
ոչինչ չունիմ ասելու,

Երբ կանճարանայ,

Ջուհակ կըղառնայ:

Յայտնեցէք թագաւորի որդուն իմ յօժարութիւնը և
իմ կողմից էլ իմ նոր գործած գորգը տարէք նրան
ընծայ:

Վաղինակը վեր առաւ գորգը և ձին հեծնելով
չտապեց զէպի Բարդա, որ մի ըոպէ առաջ աւետէ
Վաչագանին Անահիտի յօժարութիւնը:

Սկսեցին հարսանիքի պատրաստութիւն տեսնել,
և եօթն օր եօթը գիշեր հարսանիք արին: Այդ հար-
սանիքը մի շտեմնուած միծ տօնակատարութեան պէս
եղաւ բոլոր երկրի համար: Գիւղացոց ուրախութեանն
էլ չափ չկար, նրանք ուրախանալու առիթներ շատ
ունէին. նախ՝ որ շատ սիրում էին թագաւորին և

նրա որդուն. երկրորդ՝ որ Անահիտը նրանց մէջ մեծ
համբաւ էր ստացել, և նրա գթութեան վրա մեծ
յոյս ունէին. երրորդ՝ որ թագաւորը հարսանիքի օրը
հրաման էր հանել, որ երեք տարի ժամանակով գիւ-
ղացոց բոլոր հարկերը ընծայւած լինին: Եւ դրա հա-
մար էլ գիւղացիք երկար ժամանակ երգում էին—

Անահիտի հարսանիքին ոսկի արև փայլեցաւ.

Անահիտի հարսանիքին ոսկի անձրև թափւեցաւ.

Մեր արտերը ոսկի դառան, մեր հորերը լցւեցան.

Մեր հարկերն անհետացան, մեր ցաւերը վերացան.

Չատ ապրի Ոսկեծղին՝

Մեր մայր թագուհին . . .

է.

Անահիտի փառաւոր հարսանիքին ներկայ չէր
Վաղինակը: Մէկ օր թագաւորը նրան մի յանձնարա-
րութիւնով ուղարկեց Պերոժ քաղաքը, որ շատ հե-
ռու չէր Բարդայից, և այն գնալն էր որ գնաց, էլ
յետ չեկաւ: Չատ հարց ու խնդիր եղան, ման եկան,
որոնեցին, բայց Վաղինակը կորաւ ու կորաւ:

Վաղինակի որոնելու գնացող մարդիկը լուր բե-
րին թագաւորին, թէ անյայտ եղած մարդիկ շատ
կան, և ոչ որի յայտնի չէ, թէ ինչպէս են անյայ-
տանում այդ մարդիկը և ո՞ւր են կորչում:

Թագաւորը կարծեց, թէ երևի աւազակ զերեվա-
ճառներ կան, նրանք են գալիս զողանում և տանում
Գովկասեան լեռներում բնակող բարբարոս ազգերի
մէջ վաճառում: Ճարպիկ լրտեսներ ուղարկեց այն
երկիրները, նրանք գնացին, գիւղէ գիւղ, քաղաքէ

քաղաք ման եկան, բայց ոչ մի հետք չգտնելով՝ յետ դարձան յուսահատ:

Վաղինակի այդպէս անհետ կորչիլը մեծ ցաւ պատճառեց թագաւորին: Նա ցաւում էր ոչ միայն նրա համար, որ նրան որդու պէս էր սիրում, այլ և նրա համար, որ իր երկրի մէջ մի այդպիսի անսովոր բան էր պատահում և ինքը չէր կարողանում հետքը գտնել:

Այս դէպքից յետոյ շատ շանցած՝ թագաւորն ու թագուհին վախճանեցան, խորին ծերութեան հասած: Բոլոր երկիրը սուգ պահեց նրանց համար մինչև քառասուն օր: Քառասուն օրից յետոյ հաւաքեցին բոլոր քաղաքացիք և Վաչագանին իր հօրը տեղը նստեցրին:

Վաչագանը՝ իր նախնեաց գահը բարձրանալով՝ ուզեց իր երկիրն այնպէս բարեկարգել, որ էլ ոչ մի հողի ոչ մի բանից տժգոհ չլինի, ամենքն էլ ուրախ լինին, ամենքն էլ բախտաւոր: Իր ամենամօտիկ խորհրդակիցը Անահիտն էր: Առաջ նրա հետ էր խորհրդակցում միշտ և յետոյ ժողովրդից խելացի մարդկանց հրաւիրում խորհրդի և նրանց յայտնում իր միտքը: Բայց Անահիտը այսքանը բաւական չհամարեց, և մէկ օր նրա հետ սկսեց այսպէս խօսիլ.

—Տէր իմ թագաւոր, ես տեսնում եմ որ դու քո երկրիդ մասին մանրամասն և ստոյգ տեղեկութիւններ չունիս: Քո հրաւիրած մարդիկը ամեն բան ուղիղը չեն ասում: Նրանք քիզ միամտացնելու և ուրախացնելու համար ասում են՝ ամեն բան լաւ է և կարգին, ամենքն էլ գոհ են իրանց վիճակից: Ո՞վ գիտէ, ինչնր են լինում այս ըոպէիս քո երկրիդ մէջ, որոնց մասին այդ մարդիկը ոչ մի տեղեկութիւն չեն տալիս քեզ: Դու ժամանակ առ ժամանակ պէտք է

զանազան հազուստով ու կերպարանքով ման գաս երկրիդ մէջ, երբեմն աղքատի ձևով մուրացկանութիւն պէտք է անես, երբեմն մշակի հազուստով պիտի երթաս նրանց հետ մշակութիւն անես, երբեմն վաճառականութիւն, մի խօսքով ամեն վիճակի մէջ էլ պէտք է մտնես, որ ամեն վիճակի էլ մօտիկ ծանօթանաս: Աստուած ամենի համար էլ քեզանից հաշիւ է պահանջելու, դու նրա փոխանորդն ես քո երկրիդ վրա, պէտք է ամենայն ինչ տեսնես, և ըստ այնմ քո անելիքդ անես:

—Դու շատ ճշմարիտ ես ասում, Անահիտ, ասաց թագաւորը: —Հանգուցեալ հայրս այդ սովորութիւնն ունէր, ինչ որ դու ասում ես, միայն ծերութեան ժամանակ էլ չէր կարողանում կատարել իր ուզածը: Ես իմ որսորդութեան ժամանակ համարեա միկնոյնն էի անում բայց հիմա ինչպէս անեմ. ես որ երթամ, ո՞վ կըկառավարէ իմ տեղս:

—Ես ինքս կըկառավարեմ, և այնպէս կանեմ, որ ոչ ոք չի իմանալ, որ դու բացակայ ես:

—Չատ լաւ. ես հէնց վաղը կարող եմ ճանապարհ ընկնիլ: Քսան օր ժամանակ եմ զնում, երբ որ քսան օրն անցնի և ես չգամ, իմացիր, որ ես կենդանի չեմ, կամ մի փորձանքի մէջ եմ ընկել:

Ը.

Վաչագան թագաւորը հասարակ շինականի հազուստով ծպտած՝ ճանապարհ ընկաւ դէպի իր երկրի հեռաւոր կողմերը: Չատ բան տեսաւ, շատ բան լսեց, բայց ամենից անցաւ այն՝ ինչ որ նա տեսաւ իր վերադարձին Պերոժ քաղաքումը:

Պերոժ քաղաքը, որ այժմ անհետացած է գլուխում էր Կուր գետի ափումը: Բնակիչները կռապաշտ պարսիկներ էին: Կային և հայ քրիստոնեաներ, բայց շատ սակաւ էին և չունէին ոչ քահանայ և ոչ աղօթատուն:

Քաղաքի կենտրոնումը կար մի շատ ընդարձակ հրապարակ, որ քաղաքի շուկան էր. նրա չորս կողմն էին գտնուում բոլոր արհեստաւորների և վաճառականների խանութները:

Մի օր այդ հրապարակումը նստած էր Վաչագանը, մէկ էլ տեսաւ՝ ահա՛ մի խումբ մարդիկ են գալիս և բերում են իրանց հետ մի-փառաւոր և սպիտակ մօրուքով ծերունի՝ աջ ու ձախ բազուկները բարձրացրած: Ծերունին շատ ծանր էր գալիս. նրա առջև սրբում էին ճանապարհը և աղիւսներ դնում ոտների տակին: Վաչագանը մօտեցաւ մի մարդու և հարցրեց, թէ ո՞վ է այդ ծերունին: Մարդը պատասխանեց.

—Սա մեր մեծ քրմապետն է, միթէ չես ճանաչում: Տես որքան սուրբ է, որ ոտը գետնին չի դնում, որ չլինի թէ մի օր և իցէ միջատ ընկնի ոտքի տակը և սպանւի:

Հրապարակի ծայրումը մի կապերտ փոեցին և քրմապետը չօրեց նրա վրա, որ հանգստանայ: Վաչագանը գնաց նրա դիմացը կանգնեց, որ տեսնի ինչ է խօսում այդ մարդը կամ ինչ է անում: Քրմապետը շատ սրատես էր. նա էլ Վաչագանի վրա նայեց և նկատելով նրա օտարական լինելը և առաջին անգամ իրան տեսնելը, ձեռով արաւ, որ գնայ մօտը: Վաչագանը մօտեցաւ:

—Դու ո՞վ ես, ինչ գործի ես, հարցրեց քրմապետը:

—Ես մի օտար բանւոր եմ, պատասխանեց Վաչագանը, եկել եմ այս քաղաքը մշակութեան:

—Շատ լաւ, կրգաս ինձ հետ, ես քեզ գործ կրտամ և լաւ կրվարձատրեմ:

Վաչագանը գլուխ տալով՝ յօժարութիւն ցոյց տուաւ և գնաց կանգնեց նրա հետ եղած մարդկանց մօտ:

Քրմապետն իր մօտ եղած քուրմերին մի քանի խօսք փսփսաց և նրանք ցրեցին այս ու այն կողմ, և մի քանի ըոպէից վերադարձան այլևայլ պաշարներով՝ մշակների շալակը տրւած:

Երբ որ բոլոր քուրմերը եկան, քրմապետը վեր կացաւ և մի և նոյն հանդիսով ճանապարհ ընկաւ դէպի իր բնակարանը: Վաչագանն էլ լուռ ու մունջ հետևեց նրան աւելի հետաքրքրութիւնից շարժւած, որ տեսնի ինչո՞վ են զբաղւած այդ քուրմերը, կամ ինչ մարդ է քրմապետը, ինչ բարեգործութիւններ ունի, որ այդպէս սուրբի պէս պաշտուում է: Այսպէս գնացին մինչև քաղաքի ծայրը:

Այդտեղ քրմապետը՝ օրհնելով ճանապարհ ձգող ջերմեռանդ կռապաշտներին՝ յետ դարձրեց, մնացին միայն իր քուրմերը և բեռնակիր մշակներն ու Վաչագանը: Դրանք շարունակեցին իրանց ճանապարհը և հեռանալով քաղաքից մօտ երկու վերստ, հասան մի պարսպապատ շէնքի և կանգ առան նրա երկաթի դռան մօտ: Քրմապետն իր գրպանից հանեց մի ահագին բանալի, բաց արաւ դուռը և ամենին ներս անելով՝ կրկին կողպեց: Այստեղ Վաչագանը մի անսովոր սարսուռ գգաց, տեսնելով, որ այստեղից իր

կամքով դուրս գնալու հնար չի ունենալու: Վաչագանի հետ եղած մշակներն էլ առաջին անգամն էին մտնում այս շէնքի մէջ: Նրանք ամենքն էլ իրար հրեւի նայելով՝ սկսեցին փսփսալ, թէ ո՞ր բերին մեզ այս մարդիկը: Վերջապէս պարսպի կամարակապ ճանապարհն անցնելուց յետոյ, դրանց առջև բացւեց մի շատ ընդարձակ հրապարակ, որի մէջտեղը կար մի գմբէթայարկ մեհեան, մանր խուցերով շրջապատւած: Մշակների բռնները ցած դնել տուին այդ խուցերի մօտ, և նրանց՝ Վաչագանի հետ միասին՝ քրմապետը տարաւ մեհեանի միւս կողմը, այնտեղ բաց արաւ մի նոր երկաթի դուռը և ասաց.

— Գնացէ՛ք ներս, այդտեղ ձեզ գործ կը տան: Նրանք մոլորւածի պէս լուռ ու մունջ ներս մտան և քրմապետն այդ դուռն էլ փակեց նրանց քամակից: Այստեղ մեր օտարականները նոր ուշքի եկան, նոր աչք բաց արին և տեսան, որ մի ստորերկրեայ ճանապարհի վրայ են կանգնած:

Թ.

— Տղէք, ինչ տեղ ենք մենք, չգիտէք, հարցրեց Վաչագանը:

— Ես գիտեմ որ մենք թակարդի մէջ ենք ընկել, էլ այստեղից ազատելու չենք, ասեց մէկը:

— Բայց չէ որ այս մարդը սուրբ մարդ է, միթէ այդպէս բան կանի, ասեց մի ուրիշը:

— Ինչո՞ւ չի անիլ. երևի այս սուրբ մարդը դիտէ որ մենք մեղաւոր ենք, սրա համար մեզ բերաւ ձգեց իր քաւարանը, որ մեղքներս ապաշխարենք:

— Տղէք, կատակի ժամանակ չէ, ասեց Վաչագա-

նը: Ես կարծում եմ որ այդ դաժան ծերունին սուրբի անուն առած մի զարհուրելի դե է, և մենք կանգնած ենք այժմ նրա դժոխքի ճանապարհի վրայ: Տեսէք ինչպէս խաւար է, ինչպէս մութ. և դեռ ով գիտէ ինչ տանջանքներ կան մեզ համար պատրաստւած: Բայց ինչո՞ւ ենք քարացել կանգնել այստեղ. էլ յաւիտեան բացելու չէ այս դուռը. եկէ՛ք առաջ գրնանք, տեսնենք ո՞ր է տանում մեզ այս անդառնալի ճանապարհը:

Այդ ճանապարհով բաւականին առաջ դնացին և յանկարծ նրանց աչքին մի ճրագի աղօտ լոյս երևաց: Գնացին դէպի ճրագը և նրանց առջև բացւեց մի լայն քարայտակ, որի շորս կողմից լսուում էին խառնաշփոթ աղաղակներ: Վեր նայեցին և տեսան, որ մի արհեստական քարայրի մէջ են գտնուում: Կա շինւած էր ցորենի հորի պէս. վերեւից սկսել էին փորել ժայռը, և որքան ցած էին իջել, այնքան լայնացրել էին, և այս կերպով միապաղաղ քարի մէջ շինել էին մի ստորերկրեայ գրմբէթաձև ընդարձակ սրահ:

Մեր կալանաւորները մի կողմից ապշած զննում էին անելանելի բանըը, միւս կողմից խլլշած ականջ էին դնում, որ տեսնեն որտեղից էին գալիս խառնաշփոթ ձայները: Հէնց այս միջոցին նրանց դիմացը երևաց մի սուեր, որ հետզհետէ մօտենալով ու թանձրանալով՝ մարդու նմանութիւն առաւ: Վաչագանն առաջ դնաց դէպի այդ սուերը և բարձրաձայն կանչեց:

— Ո՞վ ես դու, սատանայի ես, թէ մարդ. մօտեցիր մեզ և ասա՛, որտեղ ենք գտնուում մենք:

Ուրեւանը մօտեցաւ և դողդողալով կանգնեց:

նորեկները առջև: Դա մի մարդ էր, մեռելի կերպարանքով, աչքերը խորընկած, այտերը ցլած, մազերը թափած, մի մերկ կմախք, որի բոլոր ոսկորները համուռում էին: Այդ կենդանի մեռեալը՝ սրացած ծնօտիքը հազիւ շարժելով՝ հեկեկալով ու կակազելով՝ ասեց.

— Եկէք իմ ետեիցս, ես ձեզ ցոյց կըտամ, թէ ինչ տեղ էք ընկել դուք:

Գնացին մի նեղ անցքով և մտան մի ուրիշ բոյն. այտեղ տեսան սառը գետնի վրա վայր թափւած մերկ մարդիկ, որոնք աղեկտուր տնքոցով փչում էին իրանց վերջին շունչը: Այդտեղից անցան մի ուրիշ որջ, և այնտեղ տեսան կարգով շարւած ահադին կաթսաներ, որոնց մէջ կերակուր էին եփում մի քանի մեռելադոյն մարդիկ: Վաչազանը մօտեցաւ այդ կաթսաներին, որ տեսնէ ինչ է նրանցում եփւածը, և երբ տեսաւ, քստմտելով յետ քաշւեց, և ընկերներին չասեց, թէ ինչ էր տեսածը: Այդ տեղից մտան մի աւելի երկար սրահ, և այդտեղ տեսան գանազան արհեստաւորներ խառնիխառն աշխատելիս. մի քանիսը մի մի բան էին ասըղնեգործում, միւսները նրանց կողքին մի մի բան էին հիւսում, մի քանիսը կար էին անում, միւսները ոսկերչութիւն: Այսպէս հարիւրաչափ մարդիկ այստեղ աշխատում էին ազօտ լուսի տակ, ամենքն էլ մեռելի դոյն առած:

Այս ամենը ցոյց տալուց յետոյ՝ առաջնորդող մարդը կրկին տարաւ նրանց առաջւայ գրահը և այնտեղ ասաց.

— Այն դիւական ծերունին, որ ձեզ խաբել բերել է, մեզ ամենիս էլ նա է բերել այստեղ: Թէ քանի

ժամանակ է, որ ես այստեղ եմ, ինձ յայտնի չէ, որովհետեւ այստեղ օր ու գիշեր չկայ, այլ կայ միայն մի անվերջ խաւար: Այսքանը միայն գիտեմ, որ ինձանից առաջ և ինձ հետ եկող մարդիքը կոտորել են ամենքն էլ: Այստեղ բերում են երկու տեսակ մարդիկ, արհեստաւոր և անարհեստ: Արհեստաւորներին աշխատեցնում են մինչև իրանց մահը, իսկ արհեստ չգիտցողներին տանում են սպանդանոց, որ ես ձեզ ցոյց չտրի, և այնտեղից բերում են այն խոհանոցը, որ դուք տեսար: Ս.հա մի այսպիսի զարհուրելի տեղ է այս տեղը: Ծերունի դեռ մենակ չէ, նա ունի հարիւրաւոր գործակիցներ, որոնք ամենքն էլ քուրմեր են: Այս դժոխքի վրայ է նրանց ընակարանը:

— Դու այս ասան, հիմա մեզ ինչ են անելու, հարցրեց Վաչազանը:

— Մի և նոյնը կանեն, ինչ որ միւսներին: Ով որ ձեզանից արհեստ դիտէ, կապրի մինչև մեռնիլը, իսկ ով որ չգիտէ, նրան կըտանեն սպանդանոց: Ես հիմա մեռելատանն եմ, ըստ որում յայտնեցի, որ էլ աշխատելու ուժ չունիմ: Բայց Աստուած հոգիս չի առնում, երևի ուզում է ինձ լոյս աշխարհի արժանացնել. և գիտէք, ես հաւատում եմ. որովհետեւ երազումըս ինձ երեաց մի կիներմատ՝ գլխին թագաձև սաղաւարտ, ձեռքին երկսայրի սուր, մի հրեղէն ձիու վրայ նստած և ասեց ինձ. «Մի յուսահատուիր, Վաչազանակ, ես կըգամ շուտով և ձեզ ամենիդ կազատեմ»: Ես վաղուց մեռած կըլինէի, եթէ այդ հրաշագեղ թագուհին ինձ յոյս տըւած չլինէր. նրա տւած յոյսը իմ հոգուս սնունդ է տալիս, և ինչքան թոյլ եմ մարմնով, այնքան ուժեղ եմ հոգով: Ա՛խ, իմ Վա-

չազան, որտեղ ես, ինչո՞ւ ես մոռացել քո Վաղինակին . . .

Վաչազանը, որ մինչև այս ժամանակ մի թմրած վիճակի մէջ էր և պատմողի խօսքերը միայն ղնդ-ղնգացնում էին նրա ականջի թմրուկը առանց տպաւորւելու մտքի վրա, վերջին խօսքերից սթափւեց նա իբրև մի խոր քնից, և սկսեց յիշել երազի նման «Թագուհի», «Վաղինակ», «Վաչազան», բառերը: Ուրեմն սա մեր Վաղինակն է, մտածեց նա: Այս մտածելով և ուշքի գալով ուզում էր վրան ընկնիլ և զգւել, ուզում էր յայտնել, թէ ինքն է Վաչազանը, բայց մէկ էլ չհաւատալով իր ականջին՝ կրկին հարցրեց, թէ ո՞վ է նա և ինչպէս է ընկել այստեղ:

Վաղինակն իր պատմութիւնն սկսեց շատ հեռւից և Վաչազանին անծանօթ առարկայից: Իսկ այդ միջոցին Վաչազանն սկսեց մտածել, որ լաւ չի լինիլ, եթէ ինքը յանկարծ յայտնէ իր ով լինելը, ըստ որում մի այդպիսի յայտնութիւն՝ թէ ուրախութիւն և թէ կսկիծ լինելով՝ կարող էր սրի պէս կտրել նրա կեանքի բարակացած թելը: Այս պատճառով ընդհատեց նրա պատմութիւնը, ասելով—

—Քո անունդ, ինչպէս լսեցի, Վաղինակ է:

—Վաղինակ է, այո՛, Վաղինակ... ես մի ժամանակ...

—Եղբայր Վաղինակ, շատ խօսիլը քեզ շատ վնաս է: Սպրիք մինչև քո երազը կատարւի: Ես հաւատում եմ քո երազին, և չնորհակալ եմ, որ յայտնեցիր մեզ: Այսուհետև մենք էլ կապրինք այդ յուսովը: Լաւ կանես, որ քո միւս արհեստակիցներին էլ յայտնես քո երազը: Ես ինքս երազ մեկնող եմ, հա-

ւատացնում եմ քեզ, որ երազդ պիտի կատարւի տեսածիդ պէս: Բայց անա ոտքի ձայն է գալիս դու գնա քո տեղը:

Ժ.

Վաչազանի հետ եկածները թւով վեց հոգի էին: Հարցրեց նրանց, թէ արդեօք մի որևիցէ արհեստ գիտէն: Մինն ասեց, որ գիտէ կտաւ գործել, եկրորդը դերձակութիւն գիտէր, երրորդը մետաքսագործ էր, միւս երեքը ոչ մի արհեստ չըգիտէին:

—Վնաս չունի որ դուք արհեստ չգիտէք, ասեց Վաչազանը, ես կասեմ, որ դուք ամենքդ ինձ արհեստակից էք, իսկ ես շատ լաւ արհեստ գիտեմ:

Ոտնաձայնը արձագանգ տալով, հետզհետէ մօտեցաւ և նրանց առջև կանգնեց մի դաժանատեսիլ բուրմ՝ հետն առած մի խումբ զինւած մարդիկ:

—Գնա՛ք էք նոր եկածները, հարցրեց բուրմը:

—Այո՛, ծառաներդ ենք, պատասխանեց Վաչազանը:

—Ձեզանից ո՞վ է արհեստ իմանում:

—Մենք ամենքս էլ գիտենք, ասեց Վաչազանը, — գիտենք շատ թանգագին դիպակ գործել: Մեր գործւածքի մի կշիռը հարիւր կշիռ ոսկի կարժէ: Մենք մեծ գործարան ունէինք, բայց պատահմամբ կրակ ընկաւ այրւեց և մենք ընկանք պարտքի տակ և լսեղձացանք: Եկանք բաղաք, որ մի գործ գտնենք մեզ համար, հանդիպեցանք մեծ քրմապետին և նա մեզ բերաւ այստեղ:

—Չատ լաւ. բայց մի թէ ճշմարիտ այդչափ թանկ կարժէ ձեր գործւածքը:

—Մեր ասածի մէջ սուտ չկայ, շէ՛ որ պիտի ստուգէք:

—Ի հարկէ ես չուտով կիմանամ թէ որքան ճշմարիտ է ձեր ասածը. հիմա ասացէք, ինչ նիւթեղէն և գործիքներ են հարկաւոր, որ ես բերեմ:

Վաչագանը յայտնեց մի առ մի, թէ ինչ ու ինչ է հարկաւոր: Մի քանի ժամից յետոյ ամեն ինչ պատրաստ էր: Քուրմը պատուիրեց, որ երթան արհեստատունը, այնտեղ աշխատեն և նրանց հետ կերակուրին:

— Այնտեղ մեր գործը լաւ չի յաջողիլ, ասաց Վաչագանը: Մեզ հարկաւոր է ջոկ և ընդարձակ տեղ, և այս տեղը ամենից յարմար է: Մեր գործի նըբութիւնը պահանջում է առատ լոյս, աղօտ լոյսի տակ ոչինչ չենք կարող կատարել, իսկ ինչ վերաբերում է մեր կերակուրին, պէտք է գիտենաք, որ մենք մսակեր չենք, սովոր չենք այդ կերակուրին. հէնց սր միս ուտենք, իսկոյն կրմնոնինք, և դուք կըզրկւիք այն մեծ օգուտից, որ մեզանից կարող էք ստանալ: Ճշմարիտն եմ ասում, որ մեր գործի մի քաշը հարիւր քաշ ոսկի կարժէ...

— Չատ լաւ, ասեց քուրմը, ես ձեզ համար կուղարկեմ հաց և բուսեղէն կերակուր, դուք կունենաք և առատ լոյս, բայց եթէ ձեր գործը այնպէս չլինի, ինչպէս խօստանում էք, ես ձեզ ամենիդ սպանդանոց կուղարկեմ, և ըսպանելուց առաջ՝ ենթարկել կըտամ շարաշար տանջանքների:

— Մեր ասածի մէջ ոչինչ սուտ չկայ. եթէ ուղում էք մեր խոստացած շահն ստանալ, պէտք է միայն կատարէք մեր ուզածը:

Քուրմը կատարեց իր խոստումը: Նրանց համար ուղարկում էր սպիտակ հաց, կանաչեղէն, կաթ, մածոն, պանիր և դանազան չոր ու թարմ մրգեր: Վաղինակն էլ մասնակցեց այդ սնունդին, միւսներին էլ նշխարքի պէս բաժանում էին ծածկաբար սպիտակ հացից, որ հաղորդութեան տեղ էր բռնում և կենաց հացի պէս կենդանութիւն տալիս նրանց: Վաղինակը նոր սնունդի ազդեցութիւնով հետզհետէ կազդուրեց և կենդանի մարդու կերպարանը առաւ: Վաչագանն սկսեց

իր գործը և իր ընկերներին էլ իրան օգնական շինեց: Վարճ միջոցում պատրաստեց մի կտոր շատ պատուական դիպակ այնպիսի նախշերով, որոնց եթէ ոչա դրութեանը զննէին և իմանային նրանց խորհուրդը, նոյն դժոխքի պատմութիւնը պիտի կարգայիննրանց մէջ:

Քուրմը եկաւ, տեսաւ պատրաստած դիպակը, և մընաց հիացած: Վաչագանը ծայելով իր գործքը ինչպէս պէտք էր՝ և յանձնելով քուրմին, ասեց.

— Ես առաջ ասեցի, որ մեր գործւածքի մի կշիռը հարիւր կշիռ ոսկի կարժէ, բայց հիմա հարկաւոր եմ համարում ասել, որ սա իմ ասածի կրկնապատիկը կարժէ, ըստ որում սրա վրա կան այնպիսի թալիսմաններ, որ հագնողին միշտ զըլարթ և ուրախ կըպահեն: Այս կայ միայն, որ հասարակ մարդիկը սրա գինը չեն իմանալ: Սրա գինը կիմանայ միայն Անահիտ թագուհին, և բացի նրանից ոչ ոք չի էլ համարձակիլ հագնել մի այսպիսի թանգագին գործւածք:

Արծաթամուր քուրմը աչքերը չորս բաց արաւ. երբ որ իմացաւ դիպակի իսկական արժէքը, Այս մասին նա խորամանկ քրմապետին ոչինչ չյայտեց և մինչև անգամ ցոյց չտրւաւ նրան: Ուզեց որ թագուհու տեսութեանը միայն ինքն արժանանայ, և նրանից առած աւելի ոսկիքը ինքը վայելի ..

ԺԱ

Անահիտը Վաչագանի բացակայութեան ժամանակ լաւ էր կառաւարում երկիրը և ամենքն էլ գոհ էին, առանց իմանալու, թէ նա է կառավարողը, բայց ինքը սաստիկ մտատանջութեան մէջ էր ընկել, ըստ որում քսան օրից արդէն տասն օր էլ անցել էր, բայց թագաւորը չէր վերադարձել: Նա գիշերը հանգիստ չունէր. սարսափելի երազներ էր տեսնում և յանկարծ վեր թըռչում: Ամեն բան փոխւել էր նրա աչքումը:

և ամեն ինչ մի անսովոր յատկութիւն ստացել: Չանգին անդադար օռնում ու վնգստում էր և թագուհու ոտներն ընկնելով ազիտորմ կերպով կանչում ու նրան աւելի ևս մտատանջութեան մէջ ձգում: Վաչագանի ձին անընդհատ խրրխնջում էր մայրը կորցրած բուռակի պէս և իր տխորժակը կորցնելով՝ օրէջօր նիշարում էր: Մարի հաւերը կանչում էին արագադի պէս, իսկ արագադները փոխանակ լուսաբացին կանչելով՝ երեկոյին էին ծկլթում փասիանի ձայնով: Պարտիզի սոխակներն ընդհատել էին իրանց ծլըլոցը և նրանց տեղ լսում էր գիշերները բուերի վայունը: Այլ ևս չէին բջջում Թարթառի կոհակները ուրախ ուրախ թռչկոտելով, այլ վաճ-վիճ վաճ վիճ անելով՝ անցնում էին պարսպի տակով տխուր ու տրտում: Արիասիրտ Անահիտը մի անսովոր երկիւղի մէջ էր ընկել և իր իսկ սուերը նրա առջև վիշապի պէս էր ձգում: Մի հասարակ թխկոցից, մի սովորական գոչրնից նա վեր էր թռչում և սարսուում: Երբեմն ուզում էր կանչել իշխաններին և յայտնել նրանց թագաւորի բացակայութիւնը և անյայտանալը, բայց վախենում էր, թէ մի գուցէ զրա հետեանքը վատ լինի, մի ապստամբութիւն ծագի երկրի մէջ և խռովութիւն ընկնի:

Մէկ առաւօտ էլ՝ սաստիկ սրտնեղած՝ ման էր գալիս պարտիզումը, իր ծառաներից մինը ներս եկաւ և յայտնեց նրան, թէ մի օտար վաճառական է եկել և ասում է, որ մի երեկոյի բան ունի վաճառելու թագուհուն: Անահիտի սիրտն սկսեց մի անսովոր կերպով տրոփիլ: Հրամայեց՝ որ շուտով ներս բերեն այն մարդուն: Ներս եկաւ մի դաժան կերպարանքով մարդ, խոր գլուխ տըւաւ թագուհուն և արծաթէ սինու վրայ դրած մի ոսկէ դիպակ դրաւ թագուհու առջև: Անահիտը վեր առաւ քննեց դիպակը և ուշ չզարձանելով նախշերի վրայ, հարցրեց զինը:

— Իր կշռովը երեք հարիւր կշիռ ոսկի կարծէյ ողովմած թագուհի: Ուզում եմ ասել, որ ինձ վրա, այդքան է հստել միայն գործքն ու նիւթը: Իսկա շխատանքն էլ թողնում եմ քո ողորմութեան կամքին:

— Մի՛թէ այդքան թանկ կարծէյ:

— Ողջ լինի թագուհին, զրա մէջ կայ մի այնպիսի գորութիւն, որ անգնահատելի է: Դրա վրայ եղած նկարները հասարակ նախշեր չեն, այլ թալիսմաններ են, իսկ այդ թալիսմանները այն գորութիւնն ունին, որ զրա հագնողին միշտ զըւարթ, միշտ ուրախ կը պահեն: Դրա հագնողը կեանքի մէջ տխրութիւն չի տեսնիլ:

— Մի՛թէ այդպէս, ասեց Անահիտը և սկսեց բաց անել դիպակը և ուշի ուշով զննել նրա նկարները, որոնք ոչ թէ թալիսմաններ, այլ ծաղկազրեր էին: Անահիտը լուռ ու մունջ կարգաց նրանց մէջ հետեւալ խօսքերը.

«Իմ աննման Անահիտ, ես ընկել եմ մի սոսկալի դժոխքի մէջ: Այս դիպակ բերողը նոյն դժոխքի վերակացուներից մէկն է: Ինձ մօտ է և Վաղինակը: Դժոխքը գտնուում է Պերոժ քաղաքից դէպի արեւելք մի պարսպապատ մեհեանի յատակում: Եթէ շուտ օգնութեան չհասնես, մենք կորած ենք յաւիտեան:

«Վաչագան»

Անահիտը մէկ անգամ կարգալով չբաւականացաւ, երկրորդ և երրորդ անգամ էլ կարգաց, ըստ սրում իր աչքերին չէր հաւատում. կարգաց և չորրորդ անգամ, միայն այս անգամ ոչ թէ կարգում էր իսկապէս, այլ մտածում էր, թէ ինչ անելու է: Աչքը ձգած զրերին՝ երկար մտածելուց յետոյ՝ դարձաւ դէպի վաճառականի հագուստի մէջ ծպտած քուրմը և ուրախ դէմքով ասաց.

— Ի՞նչ ճշմարիտ ես ասում. քո դիպակի նկարները ուրախացնելու գորութիւն ունին: Ես այսօր շատ տըխուր էի, բայց այս ըօպէիս մի անպատմելի ուրախութիւն եմ զգում: Իմ կտրծիքով այս դիպակը

անգնահատելի է. Եթէ սրա համար իմ թագաւորու-
թեան կէսը պահանջէիր, ես խնայելու չէի: Բայց
գիտես ինչ կայ, իմ կարծիքով ոչ մի գործ կարող չէ
իր գործողից աւելի գորաւոր լինել: Այսպէս է թէ ոչ:

— Թագուհին սրբ լինի, քո կարծիքը շատ ճշմա-
րիտ է. արարածը կարող չէ հաւասարել արարողին:

— Եթէ դու էլ գիտես որ այդպէս է, պէտք է
բերես ինձ մօտ սրա գործողին, որ ես վարձատրեմ
նրան նոյնպէս, ինչպէս և քեզ: Դու էլ յսած կըլինիս,
որ ես արհեստին մեծ նշանակութիւն եմ տալիս, և
պատրաստ եմ ամեն մի լաւ արհեստաւորին նոյնպէս
վարձատրել, ինչպէս իմ ամեն մի քաջ գորականին:

— Ողորմած թագուհի, ես տեսած չեմ դրա գոր-
ծողին և չեմ ճանաչում: Ես մի վաճառական մարդ
եմ, այս կտորը գնել եմ Հնդկաստանումը մի հրէա-
յից, իսկ հրէան գնել էր մի արաբից, արաբն էլ ո՞վ
գիտէ ումնից կամ ո՞ր աշխարհից:

— Բայց դու՛ կարծեմ սասցիր, թէ գործն ունիւթը
այսքան կարժէ, և չասցիր թէ ես այսքանով եմ գնել.
գրանից երևաց, որ դու քննող ես գործել տըւել:

— Ողորմած թագուհի, ինձ այդպէս էին ասել
Հնդկաստանումը, ես էլ...

— Սպասիր, սրտեղ է քո Հնդկաստանը. այստե-
ղից մինչև Պերոժ կըլինի:

— Ոչ, ողորմած թագուհի, Պերոժը մեր կշտին է,
իսկ Հնդկաստանը երեք շորս ամաւան ճանապարհ է:

— Բայց գիտես, եթէ ես ուզենամ, կարող եմ քո
Հնդկաստանը մինչև Պերոժ մօտեցնել: Կարո՞ղ ես ա-
սել ինձ, թէ դու ո՞վ ես, ինչ տեղացի ես, ինչ ազ-
գից ես, ինչ կրօնի ես, սրտեղ ես ծնւել, սրտեղ ես
կենում այժմ, ինչ գործի ես ծառայում:

— Ողորմած թագուհի...

— Լա՛իր, ես քեզ ողբումելու չեմ. քո բերած թալիս-

մաններդ ինձ յայտնեցին քո ով լինելդ: Ծանօաներ,
բռնեցէք այս մարդուն և ձգեցէք մթին բանտիմէջ:

ԺԲ.

Վաչագանն իր ազատելու մասին էլ ոչ մի կաս-
կած չունէր: Կամենալով ընկերների մէջն էլ ազա-
տութեան յոյսը սաստկացնել, դարձաւ դէպի Վաղի-
նակը և ասաց.

— Եղբայր Վաղինակ, մի երագ էլ ես տեսայ բո-
լորովին քո տեսածի նման: Ես այնպէս եմ կարծում,
թէ մենք հէնց այսօր թէ այս գիշեր պիտի ազատ-
ւինք: Բայց գիտես ինչ կայ, Վաղինակ, մենք եթէ
այս խաւարից յանկարծ լոյս աշխարհ դուրս գանք,
դրսի լոյսը մեզ համար այնքան սաստիկ կըլինի, որ
մենք ոչինչ չենք տեսնիլ. և կարելի է թէ մեր աշ-
քերը վնասին էլ: Այս բանը ես նրա համար եմ ա-
սում, որ երբ դուրս գալու կըլինինք և կըտեսնէք,
որ լոյսը ծակծկում է կամ ոչինչ չէք տեսնում, փա-
կեցէք աչքներդ, մինչև քիչ քիչ սովորէք: Ես շատ
եմ տեսել մթին բանտից դուրս եկած մարդիկ, նրան-
ցից եմ իմանում:

— Երանի թէ դուրս գանք միայն այս սպանդա-
րանից, թէկուզ աչքներս կուրանայ, վնաս չունի.
բայց վարպետ եղբայր, քո այդ ասածդ մի բան
ձգեց միտս. որ չեմ կարող չասել: Մի անգամ ես ու
թագաւորի որդին որսորդութիւն անելիս՝ իջանք մի
աղբիւրի մօտ, շատ դաղբած ու քրտնած: Մօտակայ
գիւղի աղջկէքը շրջապատել էին աղբիւրը և հերթով
լցնում էին իրանց ամանները: Իշխանս ջուր ուզեց,
աղջիկներից մինը լցրեց փարչը, որ բերի տայ ի-
րան, մի ուրիշ աղջիկ առաւ նրա ձեռից փարչը և
դարտկեց. Յետոյ ինքն սկսեց նորից լցնել, բայց
էլի դարտկեց, և այսպէս կրկնեց նա քսան թէ երե-

սուն անգամ, սուտ չեմ կարող ասել, լաւ միտս չէ: Իմ բարկութիւնս սաստիկ եկաւ, բայց իշխանիս շատ հաճելի թւաց աղջկայ արարմունքը, մանաւանդ երբ նա ջուր բերելուց յետոյ յայտնեց, թէ իր միտքը չար չէր, այլ տեսնելով որ յոգնած ու բրտնած ենք, հարկաւոր համարեց ուշ հասցնել սառը ջուր մինչև մենք փոքր ինչ շունչ առնենք և հովանանք: Հիմա քո տաժն էլ նրա ասածի նման է. և գիտէք արդեօք, գուցէ հէնց այն ջուր տրւող աղջիկն է այժմ մեր թագուհին: Վաչագանը նրան տեսնելուց յետոյ էլ ուրիշ աղջիկ չուզեց. վճռաբար ասեց, կուզէք՝ նա է, չէք ուզի՛ նա է: Թագաւորը ճարահատած՝ ինձ ուղարկեց նրա հօր մօտ հարսնախօսութեան, բայց աղջիկը չըօժարեց, թէ ես արհեստ չգիտցողին չեմ ուզիլ: Ես այն ժամանակ մտքումս ծիծաղեցի, բայց էլի իշխանս իմացաւ նրա խելացի միտքը և մի տարումը սովորեց շատ գեղեցիկ գիպակ գործել՝ բոլորովին քո գործածիդ պէս: Իսկ ես՝ երբ որ ընկայ այս գժոխքի մէջ, նոր իմացայ նրա խօսքի նշանակութիւնը:

—Ո՞վ գիտէ, այդ բանը դու ինձանից լաւ կիմանաս, ըստ որում երազի մէկնողը դու ես, և, ներքը ինձ, որ երեսիդ ասեմ, ասածիս մէջ կեղծաւորութիւն չկայ. դու իմ աչքումս մի շատ իմաստուն մարդ ես երևում. դու որ կարողացար գժոխքի արբանեակներից մարդու կերակուր ստանալ, դու էլի շատ բան կարող ես անել, և ես դեռ զարմանում եմ, որ մի հրաշքով յանկարծ չես չբացնում այս տարտարոսը և մեզ ամենիս փրկութիւն տալիս: Եթէ Աստուած տայ, որ մենք այս գժոխքից ազատուինք, ես հաւատացած եմ, որ թագաւորն իսկոյն կրկանչէ քեզ և իր ամենամօտիկ խորհրդակիցը կանէ:

—Եւ այդ, ի հարկէ, քո շնորհիւ կըլինի, ըստ որում թագաւորին ես ծանօթ չեմ. Բայց ով գիտէ,

թէ ինքը թագաւորն ինչ վիճակի մէջ է այժմ, գուցէ նա էլ մի ուրիշ գժոխքի մէջ է ընկել և ինձ նման զարբար է գործում: Բն էլ որ օրւան համար է ջուրհակ դառել:

—Քո խօսքերդ խորհրդաւոր են թուում ինձ... բայց չէ... ինչպէս կարելի է, որ իմ Վաչագանին քո օրն ընկած տեսնեմ, լաւ է որ ես մեռնիմ այս բոպէխ:

—Իմ խօսքերիս մէջ ոչինչ խորհրդաւոր բան չկայ, եղբայր Վաղինակ, ես այն եմ ասում, ինչ որ սրտինս է: Իմ կարծիքով թագաւորն էլ մեզ նման մի մահկանացու մարդ է, մեզ նման ամեն փորձութիւնների ենթակայ: Մենք հիւանդանում ենք, նա էլ է հիւանդանում. մեզ սպանում են, գերի են տանում, նրան էլ են այդպէս անում: Նա էլ է ջուրն ընկած ժամանակ մեզ պէս խեղդում, կրակն ընկած ժամանակ մեզ պէս այրում, նրա կերածն էլ է մի փոր հաց, այն էլ գուցէ աւելի դառն...

—Այդ շատ ճշմարիտ ես ասում, վարպետ եղբայր, բայց իմ կարծիքով թագաւորն այնքան խոհեմ պէտք է լինի, որ ինձ նման լոկ հետաքրքրութիւնից շարժւած՝ քրմապետի ետեից չերթայ և ընկնի նրա գժոխքի մէջ:

—Այդ մի փորձանք է, եղբայր Վաղինակ: Մի՞թէ թագաւորը կարող է կարծել, որ սուրբ քրմապետը մի դարհուրելի դե է, մի՞թէ նա կարող է կարծել, թէ կան այնպիսի մարդիկ, որոնք քստմենի եղեւնագործութիւնը իրանց համար մի զբաղմունքի են համարում: Չէ, Վաղինակ, աշխարհիս երեսին ոչ մի մահկանացու ազատ չէ փորձանքից. այս օրւան բախտաւորը կարող չէ իմանալ. թէ վաղն ինչ անբախտութեան մէջ պիտի ընկնի: Բայց ուրիշ բան է, եթէ վերահաս վտանգը առջեկ կանգնած երևում է իր խոկական կերպարանքով: Խելքը գլխին մարդը՝ երբ որ պատահում է մի վարար գիտի, զլխապատառ ներս

չի ընկնում, այլ փնտրում է նրա ծանծաղուտը: Դու ինչ կուզես ասած, բայց մեր տեսած երազը ցոյց է տալիս, որ թագաւորը նմանապէս ընկած է մի փորձանքի մէջ, և իմ սիրտն ասում է, որ նա կազատուի միայն այն ժամանակ, երբ որ կազատուինք մենք ինքներս:

— Եւ ի հարկէ նա ինքը կըլինի ազատած մեզ իր դիպակապորժուութեան շնորհիւ: Իմ սիրտս էլ ասում է, որ այս ըոպէիս ես լսում եմ իմ թագաւորի ձայնը. այդ ձայնը հէնց առաջին անգամ լսելիս թափանցել է սրտիս մէջ: Բայց արդեօք հաւատամ իմ ականջին, ինչ կասես, ասած ինձ կտրական:

— Ո՛չ, ո՛չ, մի հաւատար. բայց հաւատած այն ձայնին, որ դրսից կ'լսես: Ականջ դրէք, ասած ձայներ են լսում, կարծես դժոխքի դուռն է դղրդում, երևի փրկիչն արդէն մօտեցել է. իմաց տըւէք ամենքին, որ գան այստեղ պատրաստ կենան...

ԺԳ.

Անահիտը երբ որ բանտարկեց ծպտած քուրմին, իսկոյն փչել տըւաւ պատերազմական փողերը: Ահազին փողերի այդ յանկարծական որոտալը յայտնի նշան էր, որ մի մեծ վտանգ է պատահել աշխարհին: Մի ժամ շանցած՝ բոլոր քաղաքացիք թափւեցին պալատի առջև և այդտեղ սկսեցին խռնիլ ու տատանիլ լճացած հեղեղի պէս: Ոչոք չէր իմանում, թէ ինչ է պատահել, ամենքը շնչասպառ միմեանց էին հարցնում և ոչ մէկից մի որոշ պատասխան չէին ստանում: Յանկարծ պատշկամբի վրա երևաց Անահիտը՝ ոտից մինչև գլուխ սպառազինւած, և զէպի ժողովուրդը դառնալով՝ այսպէս խօսեց.

«Ձեր թագաւորի կեանքը վտանգի մէջ է: Այս ըոպէիս իմացոյ, թէ ինչ տեղ է ընկել: Նա գնացել էր իր երկրի մէջ պտըտելու, որ ժողովրդի կարեք-

ներն ու հոգսերն աչքովը տեսնի: Չար մարդկանց է հանդիպել և ընկել է մի տարտարոսի մէջ: Էլ ուրիշ բան չունիմ յայտնելու ձեզ առ այժմ: Ժամանակ չպէտք է կորցնել: Ով որ սիրում է իր թագաւորին, ում համար թանգ է նրա կեանքը, շուտով ձիաւորի և զայ իմ ետևից: Մենք պէտք է կէսօր չեղած՝ հասնենք Պերոժ քաղաքը: Ես արդէն պատրաստ եմ և ձեզ եմ սպասում, Իէհ, գնացէք և շուտով պատրաստեցէք»:

Մի ականթարթի մէջ ցրեցաւ ժողովուրդը՝ դոչելով՝ կեցցէ թագաւորը, կեցցէ թագուհին, և մի ժամ շանցած, արդէն ամենքը զինւած պատրաստ էին: Քաջասիրտ օրիորդներն ու տիկիներն էլ երբ որ իմացան, թէ թագուհին պիտի առաջնորդէ զօրքին, նմանապէս զրահաւորեցին ու ձիաւորելով շրջապատեցին թագուհուն:

Մի կատարեալ հիացք էր Անահիտը սպարապետի զգեստի մէջ: Կրակոտ ձիու վրա նստած, ոսկեգօծ զրահով պատած, մագերը սաղաւարտի մէջ անփոփած, լայնաշեղք թուրը կապած, վահանը թիկունքին կախած: Այս բոլորը նրա արեգնատիպ դէմքի և հրավառ աչքերի հետ մի անհղ կերպարնանք էին տըւել նրան:

Երբ քաղաքացիք դուրս եկան տափարակ դաշտը, Անահիտը դարձրեց ձիու գլուխը և այս ու այն կողմ քրչելով՝ հրամաններ արձակեց, և մի քանի ըոպէի մէջ կարգաւորելով ամբողջ այրուծին, դոչեց բարձրաձայն «յառաջ» և ինքն առաջ անցնելով ասպանդակեց ձին և մի վայրկինի մէջ աներևութացաւ: Հեռուից երևում էր միայն ձիու բարձրացրած թանձր փոշին, որ ամպի պէս մինչև երկինք էր հասնում: Երկու ժամից յետոյ նա իր հրեղէն ձիով կանգնած էր Պերոժ քաղաքի հրապարակի մէջ մեն մենակ: Կռապաշտ քաղաքացիք նրան երկնքից իջած մի նոր աստուած համարելով՝ խուռն բազմութիւնով չոքեցին:

նրա առջև և զլինները մինչև գետին կորացրին:

— Ո՛ւր է ձեր քաղաքապետը, գոչեց Անահիտը սպառնալից ձայնով:

Ծունկ չորածներէից մինը վեր կացաւ և դողդոզալով ասեց.

— Ծառա՞ղ եմ այստեղի քաղաքապետը:

— Դո՛ւ ես ուրեմն, որ այնքան անհոգ ես, որ չգիտես թէ ինչ է գործուումքո ասուածներէ բնակարանում:

— Ծառա՞ղ եմ, ես ո՛չինչ չգիտեմ:

— Դու կարելի է թէ չգիտես էլ թէ ո՞րտեղ է գտնուում ձեր տաճարը:

— Ի՛նչպէս չգիտեմ, ծառա՞ղ եմ, շատ լաւ գիտեմ:

— Առաջ անցիր ուրեմն...

Կէս ժամ չանցած՝ ամբողջ քաղաքը զջլւած դնում էր Անահիտի ետեւից: Ելը որ մօտեցաւ Մեհեանի պարիսպներին, քուրմերը կարծեցին, թէ ուխտուորների մեծ բազմութիւն է եկողը, շտապով բաց արին դուռը: Բայց երբ ներս խռնեց ժողովուրդը, երբ տեսան զբանաւորուած հրաշագեղ սպեալի սպառնալից դէմքը և իրանց ուշ չդարձնելը, մի անսովոր սարսափի մէջ ընկան: Անահիտը մի ըոպէի մէջ գտաւ տարտարոսի դուռը և դառնալով քաղաքապետին՝ հրամայեց.

— Բանց արէք անա՛ այս դուռը:

Մինչդեռ քաղաքապետի հրամանով մի բանի անձինք պատրաստուում էին կտրատել դուռը, ծերունի քրմապետը վերահաս վտանգը տեսնելով, դուրս եկաւ իր մեհենական զգեստով. որ ժողովրդի վրայ սարսափ ձգէ և յետ մղէ: Երբ որ իր սպիտակ շուրջաւը ձգած, քրմապետական երկճիւղ ու երկայն թագը զլիսին դրած և գաւազանը ձեռին դուրս եկաւ ուռած ու փրւած՝ ժողովուրդը ճանապարհ բաց արաւ և յետ քաշեց ան ու դողով: Նա մօտեցաւ Անահիտին և պատգամախօսի ձայնով աղաղակեց.

— Ի՛նչ ես ուզում, ինչ ես անում, յետ քաշելը այդ տեղից:

Անահիտը՝ բարկութիւնը հազիւ զսպելով՝ ասեց.

— Ես հրամայում եմ, որ այս դուռը բացւի:

— Ո՛վ է կարող հրամայել այստեղ, բացի ինձանից: Այս դուռը մեր սրբարանի դուռն է. այստեղ է գտնուում մեր նախնեաց փոշին, այստեղ է մեր անշէջ կրակարանը. տեսէք անա՛ այն ծո՛ւլը, որ մինչև երկինք է բարձրանում: Ետուածների բարկութիւնը մի շարժէք, Յրեցէք, հեռացէք, կորէք, ինչպէս էք համարձակում ձեր պիղծ ոտներով կոխտե՛լ այս սուրբ վայրը:

Քրմապետի ասեղադոչ սպառնալիքը սնապաշտ ժողովրդի վրայ սարսափ բերաւ, ամենքը կորագլուխ յետ քաշեցին. բայց նրանց մէջ կային և քրիստոնեաներ. որոնք պինդ կանգնեցին իրանց տեղերը, կասկածելով, որ այդ ծածկարանումը մի սարսափիլիզագտնիք պիտի լինի թաքնւած: Նրանք միաբերան գոչեցին —

— Բացւի՛, բացւի՛ այդ տարտարոսի դուռը:

Քրմապետը տեսաւ, որ իր հրամանին ընդդիմացողներ կան, երեսը դարձրեց դէպի մեհենանը և ձեռքերը մեկնելով՝ աղաղակեց.

— Ո՛վ հօր ասուածնե՛ր, ձեր սուրբ տաճարը պղծւում է, օգնութիւն հասցրէք...

Այս ձայնի վրայ մեհենանի դուռը բացեց և նրա միջից դուրս թափեցին մի խումբ սպառազինւած դաժանատեսիլ մարդիկ: Սըրանք քուրմերն էին, որոնք վերահաս վտանգը տեսնելով՝ անձնապաշտպանութեան էին պատրաստել: Քրմապետը հրամայեց նրանց, որ դուռը պահպանեն և ոչ ոքի թոյլ չտան մօտենալ:

Անահիտի համբերութիւնը հատաւ սաստիկ բարկութիւնիցը: Դարձրեց ձիւղ գլուխը և յետ նայելով տեսաւ որ քաղաքի վրայ ամպի պէս փոշի է բարձրացած, իմացաւ, որ դօրքը մօտեցել է: Այդ հանգա-

մանքից աւելի ևս սրտապնդւելով՝ ուզեց ինքը մե-
նակ վերջացնել ամեն բան և մի ըուպէ առաջ տեսնել
իր Վաչագանին: Չախ ձեռքն առաւ վահանը և աջով
սուրը հանելով, դարձաւ դէպի քուրմերը և գոչեց.

— Աերջին անգամ հրամայում եմ ձեզ զինաթանփ
լինել և բանալ այդ դժոխքի դուռը:

Քուրմերը պատրաստուեցին դիմադրելու: Անահի-
տի իմաստուն ձին իմացաւ տիրուհու մտադրութիւ-
նը. մի թեթեւ ասպանդակի հարւած ստանալուն պէս՝
կոխկոտեց քաւթառ քրմապետին և յարձակեց քուր-
մերի վրայ: Կայծակի արագութեամբ երեքի գլուխը
թոցրեց Անահիտը և իսկոյն յետ մղեց ձին: Քուրմե-
րը նրան շրջապատեցին և վիրաւորեցին ձին: Անա-
հիտը պաշտպանողական դիրք բռնեց, բայց ձին իր
յարձակումները շարունակում էր. նա միանգամից թէ
սուջևից և թէ ետևից էր յարձակում և հարւածներ
էր, որ տալիս էր արագիներով: Քուրմերը կուռւմ
էին ամենայնուհանդերձ և կատաղի կերպով: Անահիտի
կեանքը անխուսափելի վտանգի մէջ էր: Այդ որ նկա-
տեցին քրիստոնեաները, քուրմերի քամակից յար-
ձակեցին: Քուրմերը շփոթուեցին և երեսները դարձ-
րին, որ պաշտպանէին: Անահիտը՝ օգուտ քաղելով
այդ հանգամանքից, կրկին յարձակեց և էլի մի քանի
գլուխ թոցրեց և մի քանիսին ոսնատակ տրւաւ:
Կռապաշտները տեսան, որ քրիստոնեաներն օգնում
են Անահիտին, կարծեցին թէ կռիւր կրծնական է,
իսկոյն անցան քուրմերի կողմը և սկսեցին քարէ կար-
կուտ թափել քրիստոնեաների վրա: Այդ միջոցին Ա-
նահիտի սաղաւարտը վայր ընկաւ մի քարի հարւա-
ծից, որ դիպաւ նրա ծայրին: Նրա խիտ և երկայն
մազերը փուկեցին և ծածկեցին ամբողջ կազմածքը
ամեն կողմից, բացի հրացայտ աչքերից: Նրա այդ
տեսքը մի նոր սարսափ ձգեց ամբոխի վրա, որոնք

իրանց քարէ կարկուտը դադարեցրին իսկոյն: Այդ
հանգամանքից էլ օգուտ քաղեց Անահիտը. մի ան-
գամ էլ յարձակեց քուրմերի վրա և մի քանիսին
մահացու վէրը տալով գետին գլորեց: Հէնց այդ ժա-
մանակ վրայ հասան զօրքի առաջապահ նիզակաւոր-
ները օրիորդների և տիկիներին հետ և իրանց թա-
գուհուն յուսահատ կուռի մէջ տեսնելով, միաձայն
աղաղակեցին և յարձակեցի քուրմերի վրայ: Մի ըու-
պէ չանցած՝ կենդանի մնացած քուրմերը փախան.
ամբոխը յետ քաշեց և բաց հրապարակի վրայ մնաց
Անահիտը շրջապատւած քաջասիրտ օրիորդներով ու
տիկիներով: Քրիստոնեաներից մինը բերաւ նրա
սաղաւարտը, որ ազատել էր ամբոխի ձեռից: Անա-
հիտն իջաւ ձիուցը ողջ առողջ, կարգաւորեց իր մա-
զերը և սաղաւարտը դրաւ գլխին: Հրաման արձակեց,
որ եկող զօրքը շրջապատէ մեհեանը, որի մէջ
պատսպարւել էին բոլոր քուրմերը և ներսից դուռը
փակել: Յետոյ դառնալով դէպի ամբոխը, ասեց.
«Եկէք այստեղ կարգով կանգնեցէք հանդարտ, որ
տեսնէք ինչ կայ ձեր սուրբ քրմապետի սրբարանու-
մը», և հրամայեց դուռը կոտրտել:

Մի զարհուրելի տեսարան բացեց ժողովրդի
առջև: Դժոխային որջից դուրս սողացին բազմաթիւ
հոգիք, որոնք նոր գերեզմանից հանած դիակների էին
նմանում: Չատերը վերջին շնչումն էին և ոտքի վրայ
կազնել չէին կարողանում: Նրանց ուրախութեան
լացն ու կոծը, ճիշն ու աղաղակը մարդու սիրտ էին
կարատում: Ամենից յետոյ դուրս եկան Վաչագանն
ու Վաղինակը զլխները քաշ զցած: Թագուհին ճա-
նաչեց Վաչագանին և նշանացի արաւ իր մարդկանցը,
ու նրան տանն իրան համար պատրաստելի վրանը:
Վաչագանը զնաց Վաղինակի ձեռքից բռնած՝ որ
աչքերը խփած կոյր աղքատի պէս հետևեց նրան: Միւս

բոլոր դուրս եկողներին ճրագարակի վրայ նստեցնելուց յետոյ, Անահիտը ճրագայեց զինուորներին, որ ներս գնան և ամեն բան՝ ինչ կայ չըկայ՝ դուրս տան: Զինուորները մտան դժոխքի մէջ և այնտեղից դուրս բերին նոր մեռած մարդկանց զիակներ, նոր կտրած գլուխներ, կթոցներով լիքը մարդկայն լեշեր, մարդամտով լիքը կաթսաներ, գանազան արհեստի գործիքներ և պարագաներ...

Վռապաշտները, որ արդէն ամօթահարւած և քրտարմնած էին, այդ ծայրայեղ եռնագործութիւնը տեսնելով էլ չը համբերեցին, և բարձրաձայն աղաղակեցին.— Մեծ է քրիստոնէից Աստուծը, դժոխք է մեհեանը, գեւե՛ր են կուռքերը, սատանայք են քուրմերը, կոտորենք, չնջենք, սատկեցնենք սրանց ..

— Ո՛չ ո՛չ, գոչեց թագուհին, սպասեցէք, շրմօտեանք տաճարին, ձեռք չը տանք քուրմերին, նրանց պատժելու իրաւունքն իմն է: Մեզ հարկաւոր է նախ և առաջ այս թշւառների հոգսը քաշել: Եւ սկսեց հարցնել ամեն մէկին տոանձին, թէ նա ո՞վ է, ինչ տեղացի է: Մէկն ասում էր՝ իմ անունս Առնակ է, ես Բաբելի որդին եմ: Այդ անունը բարձր ձայնով կրկնում էր քաղաքապետը, և անս մի ծերունի մարդ՝ զոգզոգալով մօտենում էր և հեկեկալով ասում. «Ո՛ւր է իմ որդիս:» Երկրորդի մայրն էր լոյս ընկնում և ուշաթափ ընկնում իր մինուճար որդու վրայ, երբորդի քոյրը, չորրորդի եղբայրը: Զատ քչերը մնացին անտիր ական, այգալիսիներին էլ թագուհին առաւ իր խնամակալութեան ատկ: զրանց թուամն էին և Վաշագանի արհեստակիցները:

Այդ թշւառներին տէրւէտէր անելուց յետոյ՝ թագուհին կամեցաւ անձամբ գննել քուրմերի սպանդանը: Քաղաքապետի և մի խումբ զինուորների հետ ներս գնաց և նաւթավառ լուցկիներով գննեց նրա ամեն մի բունջ ու պուճախը: Ո՛ր կողմ նայում էր,

մարդկային արիւնի հետք էր նշմարում և անհամար ոսկրներ այս ու այն անկիւնումը թափած:

— Այս զարհուրելի տարտարոսը կտրճ ժամանակում զլուխ բերւած բան չէ, ասեց նա քաղաքապետին սրա վրայ շատ տարի և շատ մարդիկ պիտի լինին աշխատած: Իսկ այդ մարդիկը միանգամ այստեղ ընկնելուց յետոյ՝ էլ լոյս աշխարհք չեն տեսել:

— Ողորմած թագուհի, ես մեղաւոր եմ, որ խիստ հրսկողութիւն չեմ ունեցել, բայց մի այսպիսի բան իմանալու համար՝ քո իմաստութիւնն ունենալու է: Ամեն տարի միայն մեր քաղաքից՝ եթէ բիշն ասեմ՝ հարիւր մարդ է անյայտացել, բայց ես միշտ կարծել եմ, թէ լեռնեղիք են գերի տարել: Այդ զարչելի քուրմերին մենք ոչ միայն սուրբերի տեղ ենք ընդունել, այլ և կարծել ենք, թէ զրանք շատ ժրաջան և արհեստասէր մարդիկ են, իրանց ձեռքի աշխատանքովն են ապրում և ոչ ժողովրդի հաշուով և արիւնով: Ո՞վ կըկարծէր, թէ այն թանգագին հիւսւածքներն ու գործւածքները, որ զրանք ամենայն օր բերում էին շուկայ վաճառելու, իրանց ձեռքի գործքը չի եղել, ո՞վ կըկարծէր, որ մեր պաշտած քրմապետը մի կերպաբանափոխւած դև է եղել և անմեղ մարդկանց արեան ծարաւի...

Վերջապէս դուրս եկան այդտեղից և գնացին դէպի տաճարը: Բախեցին տաճարի դուռը, որ քուրմերը բաց անեն և անձնատուր լինին, բայց ներսից ձայն հանող չեղաւ: Գուռը կոտորեցին զինուորները և ներս գնացին, բայց ներսը մարդ չգտան. վերև նայեցին և մի նոր տեսարան բացեց նրանց առջև. բոլոր քուրմերը և քրմապետը կախել էին առաստաղից և դեռ ճօճում էին իրանց պաշտած հնդկացի կուռքերի զիմաց: Երբ որ այդ մասին յայտնեցին թագուհուն, նա ասեց.

— Այդ մահը շատ թեթև է զրանց համար, բայց

վնաս չունի: Թողէք այդպէս մնան, միայն թոյլ տրուէք ժողովրդին, որ ներս գնան և երկրպագութիւն տան իւրանց սուրբերին:

Դրսումն ամբոխւած և գրգուած մարդիկը հեղեղի պէս ներս թափեցին և կատաղի կերպով յարձակեցին կուռքերի վրայ և ջարդովիչուր արին իրանց երեկւան պաշտած աստուածներին: «Ինչ հեշտ են ջարդում այս գարշելիները, մինչդեռ մենք կարծում էինք, թէ անհրպելի և անմատչելի են», ասում էին շատերը: Դուրս տրւին բոլոր տնօթներն ու սպասները, քարուքանդ արին խորաններն ու ծածկարանները, անթիւ ոսկի և արծաթ գտան, բայց առանց մի բան յափշտակելու և գողանալու՝ ամեն ինչ տարան թափեցին հրապարակի մէջ թագուհու առջև, իսկ թագուհին կարգադրեց, որ քուրմերի բոլոր այդ ունեցած չունեցածը բաժանւին դժոխքից ազատածներին: Երբ որ մեհեանի մէջ էլ ոչինչ չըմնաց, ամեն ինչ տակնուվրայ արին՝ իրանց արդար զայրոյթի վերջին մրուրը թափեցին խեղդամահ եղած քուրմերի գլխին: Ցած բերին դժոխքի արբանեակներին և ամենքին կտոր կտոր անելով դուրս նետեցին պարսպից, որ գազաններին լափ դառնան:

Մնացած անելիքը թագուհին յանձնեց իր հարիւրապետներից մէկին, իսկ ինքը գնաց իր վրանը, ուր նրան անհամբեր սպասում էր Վաչագանը: Երկու սիրելիները նստեցին իրար կողքի և միմեանց նայելից չէին կշտանում: Վաղինակը մօտեցաւ թագուհուն, համբուրեց նրա ձեռքը, և միւս կողքին նստելով՝ սկսեց հեկեկալ մօրը գտած երեխայի պէս:

— Դու ոչ թէ այսօր ես փրկել մեզ, իմ աննման թագուհի, այլ շատ օրեր սրանից առաջ, երբ ես տեսայ քեզ երազումս, հէնց այդ զգեստիդ մէջ:

— Դու սխալուում ես, Վաղինակ, ասեց Վաչագանը, թագուհին այն ժամանակը փրկեց մեզ, երբ որ քեզ

ասեց. «Ձեր թագաւորի որդին արհեստ գիտէ»: Միտրդ է, որ դու էլ մի կուշտ ծիծաղել էիր:

— Ախ, ճշմարիտ է. ինչ ասեմ: Եւ ես, որ այն ժամանակը շատ անհաւատ էի, միայն հիմա եմ սկսել հին լսածներին հաւատալ: Մեսրօպ վարդապետը, որ մեզ քարոզում էր, թէ «եթէ Քրիստոս դժոխք չիջնէր, դժողքը չէր կործանւի», ես նրա այդ ասածի վրա էլ էի ծիծաղում, բայց հիմա իմ թագաւորն անձամբ ցոյց տուաւ, որ Մեսրօպը ճշմարիտ էր ասում:

— Հանգստացիր, Վաղինակ, այդ մասին մենք յետոյ շատ կը խօսինք, ասեց թագուհին, նոր արդէն զգալով, որ ինքն էլ է սաստիկ յոգնած:

— Ես ինչպէս տեսնում եմ, քեզ նմանապէս հարկաւոր է հանգստանալ, ասեց Վաչագանը թագուհուն. Դու հիմա հանգստացիր, մնացածը ես ինքս կը հոգամ:

Թագուհին քաշեց վրանի միւս բաժինը, ուր նրա համար փափուկ փուլածք էին արել օրիորդներն ու տիկիները: Այդտեղ նա հանեց իր գէնքն ու զրահը և ուղարկեց Վաչագանին, իսկ ինքը փուլածքի վրա թինկ տալով՝ ուզեց իբր հանգստանալ, բայց նրա երևակայութիւնն այնպէս գրգուած էր, նրա սիրտն այնպէս վրդովւած, որ հանգստանալ չէր կարողանում: Մէկ ուզում էր լիասիրտ ու բախանալ իր սիրելու ապատութիւնովը, բայց մէկ էլ թւում էր նրան, թէ դեռ ևս չըջապատւած է կատաղի քուրմերով, և ինքը մերթ յարձակողական և մերթ պաշտպանողական դիրք է բռնում: Մերթ ուզում էր իր արդար վրէժը յագեցած համարել, յիշելով թէ ինչպէս էին թաւալգլոր լինում դաժան քուրմերի գլխները, բայց յանկարծ նրա առջև պատկերանում էին մարդամտով լիքը կաթասները և նոր արդէն սկսում էր ամբողջ մարմնով զինահարել և զարգանդիլ ու սարսռիլ... Ահա այս խառնիխուռն տպաւորութիւնները նրանից շուտ չհեռացան, իսկ այժմ

աւելի շարձարում, քան թէ հանգստութիւն էին տալիս։
Վաչագանը շատ լաւ գիտէր որ Անահիտը ինչքան որ քաջ էր, նոյնքան և փափկասիրտ էր։ Գիտէր որ նա կարող էր վրէժխնդրութեան հոգևով վառւած անխնայ կոտորել իր թշնամիներին, բայց նրա քնքոյշ սիրտը կարող չէր հեշտութեամբ մարսել մի այդպիսի կոշտ գործողութիւն։ Այս պատճառով շտապեց Անահիտից առնել իր գէնքն ու զրահը։ Նա լըւացեց, մաքրեց, փոխեց իր հագուստը, հագաւ զրահը, կապեց արքայական թուրը և դուրս գալով վրանից՝ երևաց զօրքին, որ նրա տեսութեանն սպասում էր անհամբեր։ Հէնց որ երևաց Վաչագանը և ողջոյն տըւաւ, զօրքն ուրախութեան աղաղակ բարձրացրեց։ Թագաւորը յայտնեց նրանց իր շնորհակալութիւնը։ Այդ միջոցին քաղաքապետը եկաւ թագաւորի ոտներն ընկաւ, շնորհաւորեց նրա ազատութիւնը և յայտնեց, որ ճաշ է պատրաստել կանաչ դաշտումը զօրքի համար։ Թագաւորը հրաման տըւաւ զօրականներին, որ երթան ճաշեն և ուրախութիւն անեն։ Իսկ ինքը գնաց Անահիտի մօտ, ուր արդէն օրիորդներն ու տիկիներն ճոխ սեղան էին սարքել թագաւորի գալուն էին սպասում, որ հացի նստեն։ Այդտեղ էր և Վաղինակը՝ փոխած իր հնոտիքը և գեղեցիկ հագուստով զուգւած։ Այդպէս գեղեցիկ և ուրախ ճաշ չէր արած Վաչագանը իր բոլոր կեանքումը։ Այն ուրախութիւնն ու զըւարճութիւնը, որ անում էին օրիորդները, Վաղինակին էլ մի այնպիսի հոգեկան զմայլումնքի մէջ էին ձգել, որ նա կարծում էր, թէ երանելեաց աշխարհի մէջ է և հրեշտակների հետ է խնդում, ուրախանում։ Անահիտն էլ ազատեց հոգեմաշ ցնորքներից և մի բաժակ զինուց յետոյ ինքն էր առաջնորդում օրիորդներին ու տիկիներին սրախօսութիւն անելիս։
Այսպէս ուրախ ճաշելուց յետոյ, փողերը նշան տւին, որ ժամանակ է ճանապարհ ընկնելու դէպք

տուն։ Առաջ ընկան թագաւորն ու թագուհին, նրանց կողքին օրիորդներն ու տիկիները, իսկ ետևից բոլոր զինւորները, որոնք միաձայն երգում էին մի ազգային յաղթական երգ։ Երբ որ հասան Պերոժ քաղաքի հրապարակը, բոլոր քաղաքացիք, մեծ ու փոքրը, այր ու կին միաբերան աղաղակեցին —

— Կեցցէ թագաւորը, կեցցէ թագուհին, կորչի՛ն բուրմերը, կործանւին կռատունները, բրիստոնեայ, բրիստոնեայ կուզենք լինիլ։

Թագաւորը նրանց պատասխանեց, որ չուտով կը գայ հայրապետը և նրանց կըմկրտէ, (Եւ յիրաւի երկու օրից յետոյ եկաւ Աղւանից Զուփհաղիչէ Կաթողիկոսը շտաբհանաներով և եպիսկոպոսներով և բոլոր Պերոժոցոց տարաւ Կուրի եզրը, ուր մերկացան ամենքը և սպիտակ սաւանով սփածւած մտան գետը, փոքր մանուկներին գրկերն առած։ Կաթողիկոսը մկրտութեան համառօտ կարգը կատարեց և ամենքին հրամայեց երեք անգամ ընկղմւիլ ջրումը և դուրս գալ։ Այսպէս լուսաւորեցին Պերոժցիք բրիստոնեական լուսով։ Բայց մենք դառնանք մեր պատմութեանը)։

ԺԴ.

Երբ որ թագաւորն ու Վաղինակը ողջ առողջ տուն հասան, զրանց գիմաւորեց Զանգին, և մերթ մէկի, մերթ միւսի ոտներին փաթաթելով՝ այնպէս էր վրնգվնդում, որ կարծես ամեն բան գիտէր, ամեն բան լսել էր։ Միւս օրը բանտից հանեցին դիպակավաճառ բուրմին, որ դատեն հրապարակաւ և դատապարտեն։ Երբ որ դատաւորները ժողովեցին և ուզում էին դատել նրան թագաւորի ներկայութեանը, Վաղինակը մօտեցաւ և խնդրեց թագաւորից, որ այդ դաժան ծերի կեանքն ու մահը իրան յանձնէ։

— Դու ինչպէս ես ուզում պատժել սրան, հարց-

րեց թագաւորը:

—Այդ մասին ես ու Ջանգին կը մտածենք, պատասխանեց Վաղինակը: Դրա մահւան կերպովը միայն կարող եմ թեթեացնել յիշողութեանս մէջ իմ կրած կսկիծը: Այն գարշելիները հեշտ պրծան, նրանց բախտին չպիտի արժանացնեմ սրան:

—Բայց, Վաղինակ, դու մոռանում ես, որ քրիստոնէին անվայել է վրէժխնդրութիւնը: Ինչպէս տեսնում եմ, դու սրան տանջել ես ուզում:

—Ո՛չ, ես ուզում եմ միայն, որ դրա սև հոգին Ջանգուն յանձնեմ և թողնեմ նրա կամքին, որ ինչպէս ուզենայ, այնպէս հանէ...

—Տար, տար, շնաստանկ արա սրան, ասեցին միարեւրան դատաւորները: Թագաւորն էլ չուզեց Վաղինակի խնդիրը մերժել: Վաղինակը քուրմի ձեռները կապոտած, տարաւ մի ձորի մէջ և այնտեղ բաց թողնելով, ասեց Ջանգուն.

—Ջանգի, տես, սա է այն մարդը, որ ինձ քանի տարի տանջել է սոսկալի տանջանքով. ինձ այնպէս բան է ուտեցրել, որ դու չես տեսել քո օրումը: Ջանգի, տանջիր այս մարդուն, որ մի քիչ սիրտս հովանայ: Դէ, գազան է սա, բռնիր, կծիր, պինդ, պինդ...

—Ջանգին մի ոստիւնով յարձակեց քուրմի վրա և մի ակնթարթի մէջ բուկը հախուելով՝ խեղդեց և մոմաւորով յետ քաշեց իսկոյն:

—Ա՛խ, Ջանգի, այդ ինչ հեշտ պրծացրիր դու այդ անիրաւին: Մի՛թէ ես քեզ այդպէս ասացի: Այդպէս հօ ոչ մի բարեգութ դահիճ չէր անիլ, ինչպէս որ դու արիր:

Վաղինակը շատ գղջաց, որ Ջանգուն դահճի պաշտօն տուաւ և թագաւորին գանգատեց, բայց թագաւորը շատ ուրախացաւ, որ Ջանգին այնքան բարի է եղել:

Վաչագան թագաւորի այս արկածքի լուրը տա-

րածուեց բոլոր քաղաքներում և գիւղերում: Այդ մասին խօսում էին մինչև օտար երկիրներում էլ և ամենայն տեղ Անահիտի և Վաչագանի գովասանքն էին անում: Ազգային երգիչները գիւղէ գիւղ և քաղաքէ քաղաք պտրտելով՝ այդ անցքի պատմութիւնն էին անում երգերով: Ափսոս, որ այդ երգերը միզ չեն հասել, բայց ինչ որ արել են Վաչագանն ու Անահիտը իրանց աշխարհի համար, այդ բանը հէքիաթի ձևով պատմում են մինչև այսօր էլ: Այդ հէքիաթի գլխաւոր միտքը այն է, որ «թագաւորի կեանքը արհեստն է փրկել»: Այս լաւ միտք է, և ինչ ժողովրդի մէջ որ գտնւում է մի այսպիսի սրբացած աւանդութիւն, դա ցոյց է տալիս, թէ ուրեմն այն ժողովուրդը մեծ նշանակութիւն է տալիս արհեստներին, աշխատասիրութեանը, որից գլխաւորապէս կախւած է ժողովրդի բախտաւորութիւնը: Այդ բախտաւորութիւնը ևս առաւել ապահովանում է, երբ որ երկրի թագաւորն ինքն անձամբ օրինակ է տալիս ժողովրդին և հովանաւոր ու պաշտպան է դառնում արհեստին:

Եւ ճշմարիտ, մեր պապերը, որ շատ աշխատասէր և արհեստասէր էին, այդ անցքից յետոյ ևս առաւել ուշադրութիւն դարձրին արհեստների վրա: Ամբողջ աշխարհում էլ ոչ մի հոգի չէր գտնւում, որ մի որ և իցէ արհեստ չիմանար, և շատ արհեստներ մեր աշխարհում մինչև վերին կատարելագործութեան հասան. Աղջկէքը սովորում էին առհասարակ գործւածքներ անել. բրդից գործում էին գանազան գործեր և շալեր. բամբակից՝ կտանեղէն, մետաքսից՝ նուրբ կերպասներ: Պար, ձև, հիւսւածք ամենքը գիտէին. Ամեն երկրագործ ինքն էր շինում իր բոլոր գործիքները՝ իր գութանն ու սայլը, իր զէնքն ու զրահը, իր պղնձեղէն ու կաւեղէն ամանները, իր տունն ու կարասիքը: Ամառը երկիրն էր գործում, ձմեռն իր արհեստը բանեցնում:

Եւ աշխատում էին ոչ թէ ջոկ ջոկ՝ այլ խմբովին, միասին: Տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս գիւղի բոլոր առոյգ երիտասարդները՝ ահագին կռանները ձուքներին՝ զարկ զարկի ետևից կարկուտի պէս թափում էին մի կտոր երկաթի վրայ, որից ուզում էին մի խփի շինել, կամ կացին, կամ թուր և այլն: Այսպէս միասին էին հերկում իրանց դաշտերը և միասին հնձում արտերը:

Հոգևորականութիւնն այն ժամանակ մի ձրիակեր դասակարգ չէր: Բոլոր վանքերը մի մի դործարան էին, ուր պատրաստում էին ազնիւ մագաղաթ, գրում էին, կազմում էին, և բացի սրանից իրանց բոլոր հազուստներն ու կարասիքը իրանց ձեռքովն էին պատրաստում: Նրանք ասում էին.

«Ուսումն ու արհեստը պէտք է այնպէս հիւսւած լինին միասին, ինչպէս Վաչագան թագաւորի դիպակը իր խորհրդաւոր թախամաններով»:

Կարող էք ուրեմն երեւակայել, թէ ինչ կըլինէր մի ժողովուրդ այնպիսի հզօրականների օրով, մանաւանդ այնպիսի մի թագաւորի, ինչպիսին Վաչագանն էր, որ ժողովրդի հարազատ զաւակն էր, նրա հայրն ու եղբայրը՝ Ինչ կըլինէր Անահիտի պէս մի թագուհու օրով, որ երկրի համար դառու հարազատ և սնուցիչ մայր, և անձ ինչ էր ասում ժողովուրդը Անահիտի մասին:

«Նա մեր գետերը ծածկեց լաստերով ու կամուրջներով, մեր ծովերն ու լճերը՝ նաւերով ու նաւակներով. նա մեր դաշտերը ողողեց ջրանցքներով և առուններով, մեր քաղաքներն ու գիւղերը՝ սառն աղբիւրներով: Նա մեր սայլերին հարթ ճանապարհներ տրւաւ, մեր գութաններին ընդարձակ երկիր: Նա կործանեց դժոխքը և մեր աշխարհը շինեց մի եղևմական դրախտ, կեցցէ Անահիտը, կեցցէ յաւիտեան»:

1900

Գրույ.

Բն.

« Ազգային գրադարան »

NL0328472

